

विद्यार्थी आलमने

विद्यार्थी आलमने

महाराष्ट्र शासकीय विद्यार्थी आलमने
समस्त विद्यार्थी तसेच शिक्षक

पृष्ठ १

महाराष्ट्र शासकीय विद्यार्थी आलमने

पृष्ठ १

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૬૭૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યિદ્યોત્તમ રા.ભા.ને

વિષય ૪ : મૃદુ

વિદ્યાર્થી આલમને.

(મહાત્મા ગાંધીજીના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ બાપજો
તથા લેખોનો સંગ્રહ.)

પ્રસિદ્ધ કર્તા

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય પ્રચારક મંડળ.

દોલતખાના ૪૧૦૫, —અમદાવાદ.

આવૃત્તિ પહેલી.

સંવત ૧૯૭૮.

પ્રત ૧૦૦૦.

સને ૧૯૨૧.

“ શ્રી બાગ્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ
છાપ્યું. ખાડિયા—અમદાવાદ.

ભારત વર્ષની સાંપ્રત રાજકીય પરિસ્થિતિના સમયે વિદ્યાર્થીઓની ફરજ શી હોઈ શકે તેનો ખ્યાલ ગુર્જર વિદ્યાર્થીઓને આવી શકે તે માટે મહાત્મા ગાંધીજીના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ થએલાં ભાષણો તથા તેમના તે વિષેના અન્ય લેખોનો સંગ્રહ ગુર્જર વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ મૂકવાની રજા લઈએ છીએ તે એવી આશાથી કે વિદ્યાર્થી આલમ તેનો સંપૂર્ણ લાભ લેશે અને બંગાળના વિદ્યાર્થીઓમાં જે રાષ્ટ્રીય જોમ અને ભાવના પ્રગટી રહેલ છે તેવું જ જોમ અને ભાવનાયુક્ત પોતાનું ચારિત્ર્ય બનાવી માતૃભૂમિને ચરણે પોતાથી બની શકે તટલી સેવા અંજલી અર્પણ કરવા પ્રેરાશે.

ત્રંબકલાલ શિવશંકર ત્રિવેદી,

અધ્યવસ્થાપક:—રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય પ્રચારક

મંડળ—અમદાવાદ.

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય પ્રચારક મંડળ તરફથી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ત્રંબકલાલ શિવશંકર ત્રિવેદી,

વિદ્યાર્થી આલમને.

અમદાવાદના વીદ્યાર્થીઓ સમક્ષ

ગાંધીજીનું ભાષણ.

પંજાબમાં વિદ્યાર્થીઓને ૧૬-૧૮ માઇલ ચલાવ્યા, કેટલાક આગકાને ચાલુક મારવામાં આવ્યા. એટલું જ અપમાન થયું હતું એમ નથી પણ વિદ્યાર્થીઓને યુનિયન જકતી સલામ ભરાવવા બોલાવવામાં આવતા. એમ બળાતકારે યુનિયન જકતે અને ખુદ પરમેશ્વરને પણ સલામ ભરાવવામાં આવે એની જેના પર બળાતકાર કરવામાં આવ્યો હોય તેના પર અને ખુદ પરમેશ્વર પર શી અસર થાય એ હું વિદ્યાર્થીઓને જ વિચારવાનું સોંપું છું. વળી કેટલાકને કાલેજમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. આવા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના મારા પર પત્રો આવતા તેઓને તો એમ જ લાગતું કે પોતે બેહાલ થઈ ગયા અને સર્વસ્વ ગુમાવી દીધું. વિદ્યાર્થીઓને પંજાબના પ્રકરણમાંથી કાંઈ શીખવાનું હોય તો તે એ છે કે કાલેજો પર જે મોહ છે એ કાઢી નાંખવો અને જે ત્યાં ન જઈએ તો આપણે રાટ્ટી વિનાના થઈ જવાના છીએ એ માન્યતામાંથી નીકળી જવું. ત્યારે હું લાહોર ગયો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના ચહેરા પર જે ઉત્સાહ હતો એથી મેં જોયું કે કાલેજનો એમનો મોહ કાંઈ ઓછો થયો હતો. જે હું વિદ્યાર્થીઓની સાથે ગાબરો બન્યો હોત અને ખોટી લામણી બતાવી હોત કે કાલેજમાં જો આપણે નહિ જઈએ

તો આપણે માણસ જ મરી જવાના છીએ તો એમનો મોહ વધત. જો વિદ્યાર્થીઓ સરકારી કોલેજોમાં ન હોત તો સરકાર એમને શું કરી શકત ? હું કહું છું કે જો એ વિદ્યાર્થીઓ સરકારની કોલેજોમાં ન હોત તો સરકાર એમનો વાંકો વાળ પણ ન કરી શકત; એમને સલામ ભરવાની ફરજ ન પાડી શકત. વિદ્યાર્થીઓને જે મોટામાં મોટો ડર હતો તે એ હતો કે જો આપણે યુનિયન જાકને સલામ ભરવા નહિ જઈએ તો મૂઆજ પડ્યા છીએ. જો એ વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર—સરકારને જેની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ ન હોય એવી—શાળામાં જણતા હોત તો એ વિદ્યાર્થીઓને કાંઈ થાત નહિ. પણ વિદ્યાર્થી સરકારી જ શાળામાં હોવાથી સરકાર વિશેષ અંકુશ રાખી શકી અને પ્રજાનું નાક કાપી લીધું. વિદ્યાર્થીઓને લીધે જ આપણે સ્વતંત્રતા મેળવીએ અને વિદ્યાર્થીઓની નમજામથી આપણે પરતંત્રતામાં પડી રહીએ. મેં કાઉન્સિલના બહિષ્કાર ઉપર ખુબ બાર મુક્યો છે એ ખરું છે. માણસ માત્ર પ્રતિમાપૂજક છે; માટે જ્યારે પ્રતિનિધિ થવાને લાયક હોય એવા નાયકો ધારાસભામાં જવાનું માંડી વાળશે ત્યારે એની ક્ષણિક અસર બહુ મોટી થશે એ હું જાણું છું એ કામ અત્યારે ને અત્યારે કરી શકાય એવું છે, એટલે તુરત થવું જોઈએ. તેની અસર પણ મોટી થવાની. છતાં હું એમ પણ વચન આપવા ઇચ્છું છું કે જો બધી સરકારના તાબાની નિશાળો ખાલી થાય તો એક માસની અંદર હિન્દુસ્તાનનો ચહેરો બદલાઈ ગયેલો તમે જોશો. દરેક વિદ્યાર્થી એકાએક આવતી કોલેજ નીકળી જાય તો એની જે અસર પ્રજાની અને રાજ્ય કર્તાઓની ઉપર પડવાની તે બીજા કશાથી નહિ પડે. જેટલી અસર વિદ્યાર્થીઓના છોડવાથી પડવાની છે એટલી અસર વકીલોના છોડવાથી પણ નહિ પડે. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ સરકારની નિશાળોમાંથી નીકળી જશે ત્યારે સરકાર સમજી જશે કે આપણું ટાન્સા વોટર વર્ક્સ—એટલે દૂર શા માટે જઈએ ? દૂધેશ્વર વોટર વર્ક્સ બંધ થયું વિદ્યાર્થીઓની ઉપર જ હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા નિર્ભર છે કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ એ

જીવાનિયા વર્ગ છે. વકીલો બુઝરગ ગણાય. કારણ એમને વ્યવ-
સાયો રહ્યા. પણ વિદ્યાર્થીઓ નિર્દોષ જીવન ગાળે છે. વકીલોને
સ્વાર્થ (ભરણપોષણનો) રહ્યો છે. તેથી વકીલો પાસે વકીલાત
છોડાવવી એ મુશ્કેલ છે. પણ વિદ્યાર્થીઓને એ સ્વાર્થ નહિ હો-
વાથી માત્ર સરકારી નિશાજોની માયા છોડાય તો વિદ્યાર્થીઓને
નિશાજો છોડવી સહેલી છે.

✓ કોઈ કહેશે કે વિદ્યાર્થી વર્ગે એમ શા સાફ કરવું ? નિશાજો
શા માટે છોડવી ? એ હીલચાલની સામે આપણા મહાન, ધર્મધુરં-
ધર, પ્રજાની સેવામાં અત્યંત કસાયલા એવા પંડિત મદનમોહન
માલવિયાજી, હિન્દુસ્તાનમાં અત્યંત વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવે
એવા શાસ્ત્રીઆર અને ખીજ આપણા નેતાઓ લાલા લખપતરાય
સુદાં—એમ કહી રહ્યા છે કે વિદ્યાર્થીઓની પાસે શાળાઓ છોડા-
વવી એ ઘણું જોખમ ભરેલું પગલું છે. એમના વિચારોની તમારા
પર અસર ન થાય એ મારાથી નહિ ઇચ્છી શકાય. માટે વિદ્યાર્થી-
ઓને હું એ જ વાત સૂચવી રહ્યો છું કે આવા આપણા દેશદાઝ-
વાળા આગેવાનોના કહેવા ઉપર તમે પૂરેપૂરો વિચાર કરો અને
એમ વિચાર કરતાં છતાં જો તમને એમ લાગે કે હું જે કહી રહ્યો
છું એજ ખરાખર છે તો જ નિશાજો છોડજો.

કોઈ સવાલ કરશે કે આપણે જે ઈજવણી લઈ રહ્યા છીએ
એ શું આજ જ ઝેર સમાન થઈ પડી ? સરકાર ગમે તેટલી ખ-
રાબ હોય પણ જે જે નિશાજોની અંદર આપણે જતા હોઈએ તે
તે નિશાજોની અંદર સારી વ્યવસ્થા હોય, સારા પ્રોફેસરો હોય,
માસ્તરો સારા હોય તો આપણે શા સાફ છોડવી જોઈએ ? એ
પ્રશ્ન દરેકને થાય.

પંજાબનું પ્રકરણ થયું અને ખિલાફતનું પ્રકરણ થયું ત્યારે
સરકારની રાજ્યનીતિ સજા હતી, હું તમને ખાત્રી પૂર્વક કહેવા ઇચ્છું

હું કે હું ત્યાં હતો ત્યારે મને એવી પ્રતીતિ હતી કે આપણને ન્યાય મળ્યા વિના રહેવાનો જ તથી. મુસલમાન ભાઈઓને પણ હું એમ જ કહેતો કે તમને જે વચન પ્રધાન લોહક જ્યોર્જ આપેલું છે એટલું તો જરૂર મળશે. છતાં આપણને પંજાબની આખતમાં સખ્ત ફટકો લાગ્યો. અને એ અન્યાય ઢાંકી દેવાને ખોટામાં ખોટા કાવતરાં કરવામાં આવ્યાં. ખિલાફતની આખતમાં એક છોકરું પણ સમજી શકે એવો વચનભંગ કરવામાં આવ્યો.

પંજાબમાં જે જે માણસો પર અત્યાચાર થયો એ કાંઈ સામાન્ય માણસો ન હતા. પણ સરકારે જેમને કેળવ્યા હતા એવા શિક્ષિત વર્ગ ઉપર જેટલા અત્યાચારો કરવા હતા એટલા કરવામાં આવ્યા.

લૂંટારાની શાળામાં કેમ ભણાય ?

સરકારે હિન્દુસ્તાનના સત્તનું ઢરણું કર્યું છે. જે કાંઈ લૂંટારો આપણું ઘરખાર લૂંટી જાય અને આપણને આવીને કહે કે 'હું તમારું ધન લૂંટી ગયો છું, એમાંથી થયેલી આ શાળામાં તમે ભણો' તો મારી ખાતરી છે કે આપણે તો એ લૂંટારાને એવોજ જવાબ આપીશું કે 'અમારે તમારી કેળવણી નહિ જોઈએ.' માઈ ધર કાંઈ લૂંટારો લૂંટી જાય તો એ હું સહન કરી શકું છું પણ માઈ માનભંગ થઈ જાય, માઈ પુરુષત્વ-સ્ત્રીત્વ, લૂંટવામાં આવે તો હું એ પાછું કેમ મેળવી શકું ? માઈ નાક કાપવામાં આવે એ હું કેમ આપું કરી શકું ? કાઠીઆવાડમાં લૂંટારાઓ મુસાદરાનાં નાક કાપતા અને એક દાકતર એવો નોકજ્યો હતો કે એ કપાઈ ગયેલાં નાકને આખા કરતો. પણ હિન્દુસ્તાનનું નાક જે કપાઈ ગયું છે, જે ત્રીણ થઈ ગયું છે એને અણિયાળું કરનાર કાંઈ દાકતર છે જ નહિ. એ નાકને અણિવાળું કરવું હોય તો તે આપણે જ કરી શકીએ તેમ છીએ. સારામાં સારા દૂધમાં સોમેશ પડવાથી જેમ આપણે તેનો ત્યાગ કરીશું તેમ પ્રમાણે સારામાં સારી કેળવણીમાં

ઝેર પડવાથી એ ત્યા જાય છે, એમ આપણે માનવુંજ નોંધએ મને જરૂર એવી શંકા થાય છે કે જેટલું દરદ આ બે પ્રકરણોથી મને થયું છે એટલું જ દરદ પડિત માલવિયાજી અને શાસ્ત્રીઆરને નજ થઈ શકે. સરકારે જે રાજ્યનીતિ બતાવી છે તેથી દ્વંષ જેવી એમણે આપેલી ચીજો ઝેર જેવી થઈ પડી છે એવું જો તેમને લાગતું હોય તો તેઓ મેં કહ્યું છે એમજ કહેશે. સરકારની ફળવણીમાં દાખલ થઈ ગયેલા ઝેરને આપણા આ મહાન પુરૂષો નથી ઓળખી શકતા એમ મારે કહેવું નોંધએ.

જો આપણે આ સ્થિતિમાં કાંઈ પણ નહિ કરીએ તો આપણું નાક સદાને માટે કપાઈ જવાનું છે; કેટલાક જમાના સુધી પ્રજા પોતાનું સત્ત્વ આ જમત આગળ બતાવવાને નાકાયક બનવાની છે. તમે વિદ્યાર્થીઓ બાળક વયના છો એમ તો નજ કહી શકાય માટે તમે માથાપો વગેરે વડીલોને માનપૂર્વક કહી સંભળાવી કાલેજ, નિશાળોનો ત્યાગ કરો. પણ જે સ્વતંત્રતા સોળ વરસની ઉપરના બાળકો અને બાળાઓ વાપરી શકે છે. એ સ્વતંત્રતા વાપરવાની જે શરત છે એ તમે પુરેપુરી સમજશો એમ હું ઇચ્છું છું.

જેમને તાવ આવી ગયો છે—માનસિક અને હાર્દિક અને જે માને છે કે ‘આ સરકારની સલ્તનત એક મિનીટ પણ મારાથી સહન થઈ શકતી નથી, જે સલ્તનત અન્યાયના ઝેરથી વ્યાપી ગઈ છે એ સલ્તનતમાં રહેવું મારે માટે નામોશીમરેલું છે,’ તેમનેજ નિશાળ છોડવાનો અધિકાર છે. જે હુંટારો આપણું સર્વસ્વ હરણ કરી જાય એના હાથનું દાન આપણે ન લઈ શકીએ તેમ સરકારના હાથની ફળવણી આપણે ન લઈએ. એમાંજ માતા પ્રત્યે, પિતા પ્રત્યે, ગુરૂ પ્રત્યે અને નેતા પ્રત્યે આપણા આદર રહેલો છે; એમાં જ આપણી અધીનતા રહેલી છે. જે કામને અંદરથી હૃદયનો અવાજ આવે છે કે ‘મારે આ કામ કરવું જ નોંધએ.’ એ માણસને એમ કરવાનો હક છે. એ ચીજોની પ્રતીતિ તમને પડતી હોય તો

તમે આવતી કાલે જ નિશાળા ને કાલેજને છોડો એમ હું ઇચ્છું છું.

ખીજી નિશાળા ક્યાં છે? એ પૂછનાર વિદ્યાર્થીને મારો એ જવાબ છે કે તમારે હજી રાહ જોવાની જરૂર છે, માખાપો સાથે સલાહ કરવાની જરૂર છે, કારણ કે તમે શક્તિ છો. જે ઓરડીમાં સરપ વસતો હોય એ ઓરડીમાંથી નીકળી જવા માટે મને થંકા શાની જ હોઈ શકે? રાષ્ટ્રીય કોન્ગ્રેસે જે ઠરાવ કરેલો છે એનો અર્થ શું છે એ તમે વિચારવા ધારતા હો તો હું કહું છું કે એ ઠરાવમાં આપણને નવો નિશાળ મળવાની શરત નથી. આપણને નવી નિશાળા મળેા યા ન મળેા પણ જે નિશાળ આપણને ઝેરરૂપ થઈ ગઈ છે એ નિશાળનો તો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

આપણને આ યુદ્ધનો સમય આવ્યો છે.

આથી કાંઈએ એમ નહિ સમજી લેવું જોઈએ કે હું કેળવણીની વિરૂદ્ધ છું અથવા તો મારા કેળવણી વિષે જે વિચારો છે એનો હું પ્રચાર કરવા ધાડું છું. એ વિચારોનો પ્રચાર હું રાષ્ટ્રીયશાળા મારફતે કરી રહ્યો છું, અને જે વખતે એવી કેળવણીનો પ્રચાર મારે વંચારે કરવો હશે ત્યારે હું માફ સાધન શોધી લઈશ. પણ અત્યારે જે દૃષ્ટિએ હું નિશાળાનો ત્યાગ કરાવવા ઇચ્છું છું એ દૃષ્ટિ સિપાહીની છે. જ્યારે યુદ્ધ શરૂ થાય છે ત્યારે નિશાળીઆઓ નિશાળા છોડે છે, અદાલતો ખાલી થાય છે અને જેલો પણ ખાલી પડે છે. જેલમાં રહેનાર જેલીઓ પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડી દે છે અને લડાઈમાં ઝડપે છે. તે જ પ્રમાણે આપણને આ યુદ્ધનો સમય આવ્યો છે. જો આ પ્રજા શસ્ત્ર ઉગામનારી હોત તો હિન્દુસ્તાનમાં ક્યારનીએ અસંખ્ય તલવારો નાગી થઈ ગઈ હોત પણ હિન્દુસ્તાનમાં એ તત્ત્વ હાલ અશક્ય છે. અત્યારે તો સામાન્ય દૃષ્ટિએ, લૌકિક દૃષ્ટિએ જ આ પ્રશ્ન હું પ્રજા આગળ મૂકી રહ્યો છું કે જે સરકાર તરફથી આપણું આટલું માનભંગ થયેલું છે તે સરકાર પાસેથી આપણે દાન લઈ શકતા નથી, મદદ લઈ શકતા નથી. માટે

જે એ તત્ત્વ માન્ય થાય તો નિશાળો હો કે ન હો એનો સવાલ રહેતો જ નથી. માટે તમારે તો એ દષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે કે અત્યારે વિદ્યાર્થીઓની તાત્કાલિક ફરજ નિશાળ છોડવાની થઇ છે કે નહિ. નિશાળો છોડીને વિદ્યાર્થીઓ શું કરે? સંધિકાળને વખતે જે વિદ્યાર્થીઓ નવરા થઇ એસે તેઓ શું કરે? એ બધા પ્રશ્નો તમે પૂછી શકો છો. સિદ્ધાંત મેં જે મૂક્યો છે તે જ છે. એમાંથી જે ઉપસિદ્ધાંતો નીકળે છે એ તમારી આગળ હું મૂકતો જ નથી. મુખ્ય સિદ્ધાંતને અનુસરીને આપણા દિલમાં જે ફેંસલો થાય તે પ્રમાણે અટળપણે વર્તવું પણ શકાતું સમાધાન થઇ ગયા પછી નબળાઇને લીધે એક પણ વિદ્યાર્થીને કોલેજમાં કે નિશાળમાં રહેવાનો અધિકાર નથી એ પણ કહેવાની મારી ફરજ છે. અત્યારે પ્રજાએ નબળાઈ ખતાવવાનો સમય નથી.

શિક્ષકો પ્રત્યે મહાત્મા ગાંધીજીનું ભાષણ.

કાલે હું વિદ્યાર્થીઓને સંબોધી અસહકાર વિષે બોલ્યો હતો, આજે હું બીજું ધોરણ પકડવા ઇચ્છું છું. આજે વિદ્યાર્થીઓને હું સભામાં જોઈ છું પણ કેવળ શિક્ષકોને હું થોડી વિનંતિ કરવા ઇચ્છું છું. હું બહુજ થોડુંજ કહેવા માગું છું. જેથી કરી પાછળથી ચર્ચા કરી શકાય અને શંકાને જવાબ વળી શકે. શિક્ષકો પાસે મારે મારા વિચારો મૂકવા તેમાં મુશ્કેલીઓ રહેલી છે. જેઓ શિક્ષણ ચલાવવાનું કામ કરી રહ્યા હોય અને હિંદુસ્થાનની દશા જોયાજ કરતા હોય એની પાસે હું કયી દલીલો મૂકી શકું. હું પોતે પણ એક વખત શિક્ષક વર્ગનો હતો અને અત્યારે પણ હોવાનો દાવો કરી શકું, મેં શિક્ષક તરીકે અનુભવ લીધો છે જો કે કોઈ શાળામાં નિયમિત કામ કરેલ નથી. મેં પણ અખતર કરેલ છે. મારા અનુભવથી મને એમ તો થયું કે કોઈ પણ પ્રજા, શિક્ષકો પોતે પડેલા હોય પોતાનું પુરૂષત્વ બ્રાહ્મી બેઠા હોય તો ચડી ન શકે. બાળક પ્રજાના માતાપિતા શિક્ષક છે. માતાપિતા બાળકોને શિક્ષકોના હાથમાં મૂકે છે અને તેમની અસર મોટી પડે છે. મને એમ સાંભરે છે કે હું આદર્શિત વિદ્યાર્થી હતો મારી ભાવના શિક્ષકો પ્રત્યે આદર વાળી હતી. શિક્ષકોની મારી ઉપર કેટલી અસર પડેલી છે. ચારિત્રવાન શિક્ષકો કેટલો મને ધડી શક્યા છે એ યાદ આણી હું કહી શકું કે જે પ્રજામાં શિક્ષકો પડેલ છે તે ચડી ન શકે. પ્રજાના બીજા અંગ પડેલા દીસે છે એજ પ્રમાણે શિક્ષકોની સ્થિતિ છે. એટલે હું એમ નથી કહેવા માગતો કે શિક્ષકો ચારિત્ર્ય શૂન્ય છે કે તેમને શિખવતા આવડતું નથી. અત્યારના શિક્ષણ ઉપર મને મોહ નથી પણ શિક્ષકો યથાશક્તિ કાર્ય જરૂર બજાવે છે. પણ તેઓ પુરૂષત્વ જરૂર બોધેલા છે, અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ કરવા નથી ઇચ્છતા

તે બળાત્કારે કરે છે. બળાત્કાર એટલે મારદાડથી નહિ પણ એક સૂક્ષ્મ પ્રકારનો બળાત્કાર તેમની પ્રત્યે કામ કરી રહેલ છે. અધિકારીની સૂચના અને ધમકી પગારમાં વધારો કરી આપવાની લાલચ તેમની પાસે કામ કરાવે છે. અનેક પ્રકારની ધમકી, અને સૂચના શિક્ષકોને ગાબરા બનાવે છે. હિંદુસ્થાનમાં વિચિત્ર સ્થિતિ આવેલો છે. શિક્ષકોને ખુશામતો કરવી પડે છે અને ખુશામતો કર્યા કરીએ એમ ઇચ્છે છે. આપણે મુકવા જોઈતા ઉદ્ધારો વિદ્યાર્થીઓ પાસે નથી મુકતા અથવા જાના મુકીએ છીએ, શિખવવા યોગ્ય વસ્તુઓ શિખવતા નથી.

પંજાબમાં શિક્ષકો મારદાડ અત્યાચાર થયા, સરકારના અમલદારોએ મહા અત્યાચાર કરાવ્યા. માટે આવા સમયે શિક્ષકોની ફરજ શું છે એ વિચાર કરવો જ જોઈએ. શિક્ષકોએ પોતાનું કર્તવ્ય દબાઈને છોડી ન દેવું જોઈએ, આ પ્રસંગે શિક્ષકોને પ્રજાના બીજા અંગ માફક અથવા તેથી પણ વધારે શુરાતન બતાવવાનું છે. અને પોતાના જાન અને માલને મુકવાના છે. વિદ્યાર્થીઓ પાસે વસ્તુઓ તેવી ને તેવી મુકવાની છે અથવા ઉદ્ધર પોષણનો ત્યાગ કરવાનો છે.

મારી સામે એક મહાન શિક્ષક છે તે શાસ્ત્રીઆર. અત્યંત દૃઢ, હિંદુસ્થાનમાં બક્ષિવાળા, અને જ્ઞાનવાળા શિક્ષકો એમના જેવા થોડાજ હશે. તેમણે શિક્ષાનું કામ છોડી જાહેર પ્રજાજીવનની અંદર કામ કરવા શરૂ કર્યું છે. હું આડે રસ્તે પ્રજાને દોરું છું એમ તેઓ માને છે. પંડિત મદનમોહન માલવિયાજી કે જેમણે કાશીમાં હિંદુ યુનીવર્સિટી સ્થાપી તેમને અને નેશનલ પક્ષના માણસોને શંકા રહેલી છે. કેટલાક કેહે છે કે પગલુ સાફ છે પણ બીજાએ ડહાપણ બરેલું નથી ગણતા, જેઓ માને છે કે ગાંધી જે થોડી ઘણી ફળવણી મળે છે તે પણ રોકી રહેલ છે. તે માણસોએ કાંઈ પણ કરતાં ડર નથી આધો. પોતાનો જાનમાલ આપેલો છે. તેમના ઉદ્ધારો પણ એવા છે કે આ કામ પ્રજાની પ્રગતિ રોકવા જેવું હોય. બીજી

શાળાઓતૂતો તૂત પેદા ન થાય એવી શંકાઓ રહેલ છે. એ સર્વને માન આપવા છતાં અને મારો સ્વાર્થ રહેલો નથી છતાં મને એમ તો બારમા કરે છે મારે કહેવું સાચું છે અને તેમણે શિક્ષાનો મોહ છોડેલો નથી. સરકાર મારફત મળતી અધુરી કેળવણી પ્રગતિ કરે છે એવી માન્યતા સાથે હું એમ માનું છું કે પ્રજા આવી કેળવણી કરતા નિરક્ષર રહે એ વધારે સારું છે.

એક સિંધી ગૃહસ્થ બગદાદથી આવેલા છે તેમના ત્યાંના અનુભવથી તો હું ચકિત થઈ ગયો છું. હિંદુસ્થાનમાં રહેવું એ મારે સારું અત્યંત વસતું થઈ પડેલું છે. પણ અસહકારના ચોરીસે કત્રાક ચિંતન સિવાય હું હિંદુસ્થાનમાં રહી ન શકું. નિરક્ષર આરખો પઠાણો આપણા કરતાં અનન્ત કોટી દરજ્જે વધેલા છે એમ એ ગૃહસ્થનો અનુભવ જણાવે છે. તેઓ ત્યાં સારા હોદ્દાદાર હતા અને તેઓ જે ખખર આપે છે તે પત્રોમાં આવી ગયેલી છે, તેઓ ખખર લાવ્યા છે કે ત્યાં લગાઈ પુરી જવાની નથી, અંગ્રેજની કાંઈ પણ સત્તા ચાલેલી છે, ત્યાં સુધી આરખો શાંત બેસવાના નથી. તેમની પાસે કાંઈ હથીઆરોની સામગ્રી નથી તેમની સામગ્રી ફક્ત એટલી કે તેઓ માને છે કે આ દેશ અમારો છે અને રજા ન આપીએ ત્યાં સુધી કોઈ અમારા દેશમાં આવી ન શકે. બધા શિખો ત્યાં કપાઈ ગયા છે. હું આ સ્તુત્ય પગલું નથી લેખતો, હું તેની વિરુદ્ધ છું- પણ હું હમેશાં હેતુ તપાસું છું. એમનો શું સ્વાર્થ રહેલો છે? શિખો મારફત અંગ્રેજો મુલકને હેરાન કરવા આવેલ છે એમ તેઓ માને છે અને માટે શિખોને તેઓ કદા શત્રુ માને છે. અંગ્રેજોએ લાલચ આપી કે તમારા દેશમાં અશાંતિને કંકાણે શાંત થશે, બગદાદની રેત સળગી ઉઠે છે ત્યાં ધોરી રસ્તા કરવાની વાત કરે છે, રેલ્વેની વાત કરે છે, સુખની સગવડ કરવાની છે અને કેળવણીની સગવડ કરે છે, એ કે વસ્તુથી એ રાજ ન થાય. એ તો કહી રહ્યા છે કે તમે એક પણ પણ રહી ન શકો. જે આરખોની

સંમતિથી મેસોપોટેમીઆમાં દાખલ થવાનો દાવો અંગ્રેજ કરતા તેજ આરખો આજે તેમને બહાર કાઢી રહ્યા છે- હવાઇ જહાજની સામે તેઓ થઈ રહ્યા છે. તેઓ મોતને બોખામાં લઇને ફરનારા છે. અને તંબુમાં રહે છે, અને કપડાં થોડાજ પહેરે છે, તેમને કાંઈ બચાવવાનું નથી, દેશને બચાવવાનો છે. તેમાં તેમની ધર્મની લાગણી રહી છે. બગદાદ શરીફમાં કાનો મગરૂર છે કે બીન મુસલમાન પરવાનગી વિના જઈ શકે. અંગ્રેજ અથવા તેમના ભાઈબંધોને ત્યાં રહેવું મુશ્કેલ છે. એમાં મુદલ અતિશયોક્તિ નથી. આરખો આપણા કરતાં અગણિત દરજ્જે ચઢી જાય. આ મારો દેશ છે અને કાંઈ પણ માણસ એના ઉપર આંગળી મુકી ન શકે, એવી તેમની લાગણી છે. તેમને ધન્યરનો ડર છે. એવા માણસ સદાય સુખી છે. શાનફી આબૂપણ સારી વાત છે. તેઓ જંગલી અને આપણે સુધરેલા એમ ગણીએ તો આપણે મોટો ગેરમં-સાફ કરી રહેલા છીએ. ગુલામની દશામાં રહી વિલાસોથી સંતોષાવું તે નામોશી છે. આરખો પાસે શું છે ? આરખો કરતાં આપણે આગળ વધીએ છીએ, મોટરો દોડાવીએ છીએ. મને મોટર કંડવી લાગે છે, મને સ્વતંત્રતા મળતી હોય તો મોટરનો આજે લડકો કરવા તૈયાર છું આરખો પાસે જે વસ્તુ છે તે આપણે ખોષ ખેંચા છીએ. ઋષિઓ અને મુનિએ ઉપનિષદમાં અને વેદોમાં ઉપદેશ આપી રહેલા છે કે પત્રિત્ર ભૂમિને અપવિત્ર ન થવા દેવી. બીજા અતિથિ તરીકે આવી શકે. આપણે ગુલામ નથી બનવાનું સ્વતંત્રતા ખોઈ ખેસવાની નથી મુસલમાનોના રાજ્યમાં શું ધર્મ ઓછા પાળી શકતા ? અત્યારે વધારે પાળી શકીએ છીએ ? ધર્મના અભિમાન-અને રાગ અત્યારે રહેલ નથી. હાલ આપતા શિક્ષણ નીચે નાસ્તિક બનેલા છીએ, પ્રભુથી વિમુખ છીએ. પડાણો ખરાની, આરખોની દશા આપણા કરતાં અગણિત દરજ્જે સારી છે.

આપણું શિક્ષણ કશાય કામનું નથી. એ શિક્ષણની આહુતિ આપી આપણે આપણી સ્વતંત્રતા પગથી લેવી. વિદ્યાર્થીઓના

મનમાં ક્ષોભ ચાલી રહ્યો છે. તેઓ જે બાકગા બની રહ્યા છે કેળવણી કાલ મળે કે નહિં એવાં વિચાર ચાલી રહ્યાં છે, શિક્ષાનો તે ખોટો મોહ છે. તે મને અત્યંત બહાલી છે. પણ હું તેનો એટલો મુગ્ધ નથી કે, દાવાનળ સળગતો હોય તો ઠારવાને જરૂર ચાલ્યો જઈ. શિક્ષણરૂપી મોહજાળની અંદર ફસાઇ સ્વતંત્રતા આપણી ગુમાવી રહ્યાં છીએ.

પંજાબ અને ખિલાફત સંબંધમાં જે અત્યાચાર કરેલ છે અને હજો દીધેલ છે એનું પ્રાયશ્ચિત્ત પુરેપુરું ન કરે, મલિનતાથી ભરેલું અંતઃકરણ પુરેપુરું સ્વચ્છ ન કરે ત્યાંસુધી સરકાર પાસેથી દમડી લેતી તે ચરમની વાત છે. રાક્ષસ પાસેથી શિક્ષણ ન લઈએ. મેલા હાથથી અપાયેલું શિક્ષણ મેલું છે. વાઈસરોય સાહેબ કહી રહ્યા છે કે પંજાબ યતકિંચિત્ત છે, અને તે ભુલી જવાય—રીફોર્મસ આગળ એ ભુલી જવું જોઈએ. ખિલાફતમાં મી. લોખંડ ન્યોર્થ પ્રગતે કાંઈ હજો દીધો નથી. જોકે ચાર્લ્સ રોમર્ટસ સાહેબ જેવા ઉદાત્ત અંગ્રેજો સાક્ષી પુરી રહેલા છે કે મોટો હજો દીધેલો છે. જે માણસો વિરૂદ્ધ મત આપે છે, એમને માટે એમ કહીશ કે આઘાત તો પહોંચેલ છે. તો પણ નખળા વાતાવરણને લીધે એમ ચાનીએ છીએ કે શિક્ષાને લીધે આપણે પ્રગતિ કરી રહેલા છીએ અને કાલેજોના પ્રતાપથી જ પ્રગ્નની લડતમાં ઝઝુમી રહ્યા છીએ. અંગ્રેજી મારફત ભણાવી ક્લાઈક પેદા કરવાને બદલે અંગ્રેજોએ દેશની ભાષા શીખવી જોઈએ. મુસલમાન શહેનશાહોઓએ ઔરંગઝેબ સુદ્ધાએ એવી ઉદ્ધતાઈ નહોતી વાપરી કે દેશની ભાષા ન શીખવી. તેમણે પણ દેશના રીતરીવાજો સાચવ્યા, હિંદી, ભાષા પોતાની બનાવી દીધી. હિંદી અને ઉર્દુનો સંમેલન થઈ નવી ભાષા હિંદુસ્થાની થઈ છે. સંસ્કૃત બદલે અરબી અને ફારસી શબ્દો દાખલ કર્યા, અને એ પ્રમાણે સમાધાન થયું. કેટલોક ગુલામીને લીધે વિશેષ વસ્તુઓ કબુલ કરી. પણ તેમણે કદી આપણી સંસ્કૃતતા ઉપર હાથ નથી ઉગામ્યો, પણ

મેકાલે સાહેબે તો વેદાનું અને ધર્મશાસ્ત્રનું અપમાન કર્યું. મેકાલે જેવો અજ્ઞાન પ્રતિહાસ કર્તા બીજો નથી થયો. એ ઉત્તરવર્ગીયો હતો. એટલે મગજમાં આવ્યું તે લખી માર્યું. તેમણે લખેલી મીનીટ ઉપર હાલની કેળવણીનો આધાર રહેલો છે. આ કેળવણી દાખલ ન થઈ હોત તો તેમનીને બદલે આપણી દશા તેમજ સ્ત્રી યૌવન હોત મોહ વહેલો દુર કરી શક્યા હોત. અને હિંદુસ્થાનીમાં વાત કરી શકત.

આપણા દીનપણાનો ચિતાર હું આપી રહેલો છું. એ બ્રમ છે કે અંગ્રેજ કેળવણીથી આ હિલચાલ કરી રહ્યાં છીએ. એ ભયના વાદ છે કે અજ્ઞાન કરતા આ કેળવણી વધારે સારી છે. જે શુદ્ધ જ્ઞાન હોય તો પણ આમાં તો અશુદ્ધ અને મર્યાદા જ્ઞાન રહેલું છે. દાદાભાઈ નવરોજી, ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે, લોકમાન્ય ટિગક એવા જે પ્રથમ પંક્તિના માણસો થઈ ગયા કે જેમણે સ્વતંત્રતાના મંત્રો શિખર્યા એ આ કેળવણીના પ્રતાપે. પણ એ બસ નથી. આપણે જોઈએ છીએ તે આરમ્ભો માફક દેશના સારું મરવાપણું. આરમ્ભોની બંદુકો તેમને મુખારક હો પણ આપણે તો તેમની સરજતા, મરવાપણું ધ્વંસીએ. ઈશ્વરનો ડર અને સરજતા આપણામાં નથી તે આ કેળવણીને લીધે છે, કેળવણીના મોહમાંથી નથી નીકળી શક્યા ત્યાં સુધી રીફોર્મ લીધે સ્વતંત્ર નથી થઈ શકવાના. નિઃશસ્ત્ર સાધનોથી આપણે જોઈએ તે લઈ શકીશું. શસ્ત્રનું સાધન માનતા હો તો પણ શિક્ષણનો મોહ ડોકલેજ પડશે. નવી નિશાળો નથી ચાલી શકવાની એમ માનીએ ત્યાંસુધી પ્રગતિ અશક્ય છે.

પ્રજાને ઉત્સાહિત કરવામાં લાગ લેવા ઇચ્છતા હોતો આવતી કાલે રાજાનામું આપવું. એજ શિક્ષકો પ્રજાવર્ગને આવી મળશે અને એવીજ સંસ્થાઓ પોતાના સારું કરી લેશે. સ્વતંત્ર વિદ્યાલયોથી આખું ગુજરાત આજે સ્વતંત્ર થઈ શકે. જે માણસ ઇન્સાફી નથી અને કરેલ અત્યાચારો માટે પ્રાયશ્ચિત નથી કરતો તેની પાસેથી પ્રજા કંઈ ન લઈ શકે. વિદ્યાર્થીઓ જે શંકાઓ ઉઠાવી રહ્યા છે તે ઉઠાવવા જેટલું પછી રહેશેજ નહિ. દેવતાઓ પણ જોવા આવશે. અને પૈસાનો વરસાદ વરસાવશે.

સુરતમાં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ ગાંધીજીનું ભાષણ.

(તા. ૬-૧૦-૨૦ ના રોજ બપોરના ત્રણ વાગે પાટીદાર વિદ્યાર્થીઆશ્રમની આજ્ઞાવાડીમાં મ. ગાંધીજીએ અમીભાઈઓની હાજરીમાં સાર્વજનિક કક્ષેજ અને હાઇસ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો સમક્ષ નીચે મુજબ ભાષણ આપ્યું હતું:—)

અમદાવાદના દશ વિદ્યાર્થીભાઈઓને આપેલા ભાષણનો સાર તમે વાંચ્યો હશે; તેમાંની કેટલીક વાત તમને કહેવા ઈચ્છું છું. તમારા વડીલો સાથે સાંજે વાત કરીશ. હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ સાથેનો મારો વિશેષ સંબંધ જળગી રાખવા ઇચ્છું છું. હું પોતે પણ ચાર દીકરાનો બાપ છું એટલે દીકરાની માઆપ તરફની ફરજ સમજી શકું છું. હું પણ એક વખત ફરજદ હોતો અને જેને વડીલ તરીકે પૂણું તેવા કેટલાક માણસો હજી હયાત છે. તેથી હું બાપ પ્રત્યેની પુત્રોની ફરજ સારી રીતે જાણું છું. ફરજદને એવી સલાહ આપી શકાય કે પ્રસંગ આવે બાપની સામે પણ થઈ શકાય. એટલે મેં વિરોધી સલાહ આપી કહેવાય. હું જે ઉદ્યોગો કાઢવાનો છું તે મારા પોતાના ફરજદને સંભળાવેલા છે. મારે અનેક દીકરા છે, અનેક બાળકો બચપણથી મને સોંપાયા છે અને તેમને મેં ઉછેર્યા છે. ગંધ કાલેજ એક ઢેક માઆપે પોતાની દીકરીને મને સોંપવા ઇચ્છા દર્શાવી. એ છોકરી પહેલાં મારી સાથે રહી ગંધ હતી. મેં એના બાપને કહ્યું કે જ્ઞેન લક્ષ્મી ઉપરનો તમારો બધો દાવો ઉઠાવી લખનેજ તમે તેને મને સોંપી શકો છો. મને સોંપાયલાં બધાં છોકરાંનાં માઆપો સાથે એવી શરત નહોતી છતાં જેમને મેં ઉછેરેલાં છે તેમને પણ પોતીકાં ફરજદજ સમજું છું. જે સલાહ આજે હું વિદ્યાર્થીઓને આપું છું તેવી આકરી સલાહ મેં મારા દીકરાને આપી છે. આખા જગતના સામે તમે થઈ શકો છો. હું એમ ન કહું તો જે ધર્મ હું સમજું છું તેનો લોપ થાય. ધર્મને ખીલવવો હોય તો જે

વખતે ખરેખરી લાગણી થાય ત્યારે એ યજ્ઞમાં મા, આપ, સર્ગાસં-
બધી સૌનું જલ્દીદાન આપવું ઘટે તો આપવું જોઈએ. જેમ પ્રહલાદે
પોતાના આપનું જલ્દીદાન આપ્યું હતું. પ્રહલાદે પોતાના આપનો
સામે લાકડી પણ નહીં ઉગામી છતાં હિરણ્યકશિપુના અંતઃકરણ
વિરૂદ્ધના હુકમને-વિજયનું ભજન નહિ કરવાના હુકમને-ન માન્યો તે
કહ્યું ‘આ વખતે જે તમારા પણ પિતા છે અને તેના પ્રપિતાના
પણ પ્રપિતા છે તેનો હુકમ હું માથે ઝઠાવીશ.’

તમારા માઆપ કહે કે તમારે નિશાળ ન છોડવી અને હું
છોડવાની કહું છું. હું કહું છું તે તમે ધર્મ તરીકે ઓળખી શક્યા
હો તો તમે મિનયપૂર્વક કહેજો કે અમે એ નિશાળમાં જન્મ શક્તા
નથી. તમારી લાગણી ઉશ્કેરાઈ હોય તો આ ફરજ તમને પ્રાપ્ત
થાય છે. હું આવી સલાહ શામાટે આપી રહ્યો છું? હું જે કહું છું
તે દશબાર વર્ષની વયના વિદ્યાર્થીને નથી લાગુ પડતું. તેમને સ્વતંત્ર
વિચારનો અધિકાર પ્રાપ્ત નથી થઈ શકતો, તેમણે તો માઆપ કહે
તેમજ કરવું, આપણા શાસ્ત્રમાં છે કે બાળકનું પાંચ વર્ષ સુધી લા-
લન કરવું, ૧૦ વર્ષ સુધી તાડન કરવું, તાડન એટલે લાકડીથી મા-
રવું એમ નહીં પણ બોધ કરી તેને સમજાવવું, અને ૧૨ વર્ષ પુત્રને
પોતાનો મિત્ર માનવો. હું જુવાન છોકરાને આવી સલાહ કેમ આપું
છું? ધણી વર્ષો થયાં સરકાર સાથે, ધિરીશ અંતનત સાથે હું સહ-
કાર કરતો આવ્યો છું. મારાથી વંધુ સારો સહકાર કાઢ્યો કેયો નહિ
હોય. કારણ કે એથી વધુ સહકાર લગભગ અસંભવિત હતો. મારા
એ સહકારમાં કાંઈજ સ્વાર્થ નહોતો. મારે મારા બાપ કે દીકરાને
સરકારી નોકરી અપવિવી ન હતી. મને ઇલ્કાબની આશા નહોતી,
એટલે મારો સંબંધ કેવળ સ્વચ્છ હતો, હું સહકાર ધર્મ-ફરજ-
સમજીને કરતો હતો. એના શાસનને હું માન આપતો આવેલો છું
એ શાસનમાં દંડ રહેલો છે તેથી નહીં, પણ એને માન આપવું
જોઈએ એમ સમજીને. એનો એક દાખલો આપીશ.

મને ત્રીજા પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે શીતળા કાઢવાનો સવાલ ઉભો થયો. હું માનું છું કે ગૌશીતળા કાઢવીને હું સારું નથી કરતો. છતાં ૧૮૯૭ માં મેં એ બાળકને ગૌશીતળા કાઢાવ્યા. અમુક દિવસમાં ગૌશીતળા નહિ કાઢવાય તો દાંડ થાય. આ કાયદો ચોખ્ખો છે. પ્રજા એને જોઈતું માન નથી આપતી. લાગ્યું કે મારે કાંતો એને માન આપવું કે કાંતો સરકાર સાથે ચોખ્ખવટ કરી લેવી એટલે કે સાદર નિરાદર કરવો ઘટે. કારણ આ કાયદો જે લોક-મતનો સ્વીકાર કરે છે તે મને માન્ય નથી. પણ એને ફેરવું નહીં ત્યાં સુધી તેને તાબે રહેવું મને ઠીક લાગ્યું ને તેથી મેં છોકરાને શીતળા કાઢાવ્યા, પણ એજ ગૌશીતળાની સામે થવાનો પ્રસંગ આગળ ઉપર આવ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમે જેલમાં ગયા. જેલના કાયદા મુજબ શીતળા કાઢાવવા જ જોઈએ. ત્યારે અમે અસહકાર કર્યો; સાદર નિરાદર કર્યો. સરકાર ચાહે તો જેલમાં વધુ વખત રાખે પણ અમે શીતળા નહીં કાઢાવીએ એમ અમે ફરિયાદ કરી, સરકારને આખરે હુકમ કાઢવો પડ્યો કે એમાં ધર્મની વાત હોય તો ભલે કાઢ ન કાઢવે.

સહકાર કેવો જોઈએ ?

સહકારને મેં કેટલે દરજ્જે ખીલવ્યો છે ? સરકાર તરફની નાની નાની ઉપાધિઓને મળી જઈ અને તેની સાથે ચલાવો લેવું એ સુંદર ધર્મ છે એમ હું માનું છું. આપણે સ્વરાજ્ય લઈશું ત્યારે પણ પાખંડ, ચોરી અને ડાયરીઝમ ચાલશે. હું એવો બોલો નથી કે એવો પાખંડી નથી કે એમ કહું કે સ્વરાજ્યમાં સત્યયુગ થશે. આ સ્વરાજ્ય સત્યયુગનું નહિ પણ કળિયુગનું જ હશે. એ અંગ્રેજો અને આરબોના જેવું હશે; પણ એ વખતનું ડાયરીઝમ સહ્ય હશે. સત્તા આપણા હાથમાં હશે એટલે બહુ તો એ સત્તાનો આપણે પોતે દુરુપયોગ કર્યો હશે કે કરવા દીધો હશે, પણ આજે જે મનુષ્ય

છે તે એવું નથી. એ આપણી મરજી વિરુદ્ધનું છે. વાઇસરૉય લોર્ડ ચેમ્સફર્ડને કે લોર્ડ સિંહાને આપણે નીમ્યા હોત તો વાત જુદી હતી. આપણો વિરોધ ચામડીનો નથી પણ રીતનો છે. મારા સાથી દયાળુ કે કઠ્યાણુ અન્યાય કરે તો હું તેમનો વિરોધ કરું, કે તેમનું આપેલું દૂધ પણ ન લઉં. બાઇ એડ્વૅસ. મહમદઅલી અને શૌકતઅલી સહોદર છે પણ સરકાર એને વાઇસરૉય નીમે તો તે પણ મને કબુલ ન થાય કેમકે એ સરકારી ધોરણે નીમાયલા હશે. આપણા પોતાના હાથમાં સત્તા હોય ત્યારે અને આપણને વિશ્વાસ પડે તો લોર્ડ ચેમ્સફર્ડને પણ આપણે વાઇસરૉય નીમીએ અને વિશ્વાસ ઉડી જતાં ઉતારી પણ મુકીએ. આજે આખું હિંદ લોર્ડ ચેમ્સફર્ડને કહે છે કે તમે ઉતરો છતાં એ બેઠાજ છે. હું તો અહીં કહ્યો તેવીજ જાતનો સહકાર કરવા ઇચ્છું છું. એમ અત્યારે નથી માટે અસહકાર ઇચ્છું છું.

સહતનતનો સરવાળો.

મેં સરકારની સહતનતનો સરવાળો કાઢ્યો તો તે સરવાળો નહોં પણ બાદબાકી જણાઇ. રિફોર્મ્સમાં—સુધારામાં—આપવાનું નહોં પણ લઇ લેવાનું જણાયું. સરકારની સત્તા મચીનગનથી નહોં પણ એનામાં રહેલા આપણા મોહથી ટકે છે. એ મોહ ત્રણ પ્રકારના છે. દિગ્ગેન્દ્રનાથ ટાગોરે જેને માયામૃમ કહેલો છે એ ધારા-સભાનો મોહ, અદાલતનો મોહ અને કેળવણીનો મોહ. માનઅક-રામ ને ઇલકાબનો તો હું છેલ્લજ ઉડારી દઉં છું, કારણ એ ધરાવ-નારા બહુજ થોડા છે. પણ આ ત્રણ મોહમાં તો આપણે ત્રણા ફસાયલા છીએ. આપણા અગ્રેસર વિદ્વાન વડીલ લાલા લજપતરાય પણ એમાં ફસાયલા છે. મને સદા પૂજનીય મદનમોહન માલ્લાવ્યા પણ એમ માને છે કે મારી મતિ ફરી ગઈ છે અને હું સૌને આડે રસ્તે દોરી રહ્યો છું. એઓ માને છે કે કાઉન્સિલમાં જવું એ ધર્મ છે; નિશાળમાં જવું એ ધર્મ છે. મારે મન કાઉન્સિલમાં જવું એ

પાપ છે; અદાલતમાં જવું એ પાપ છે; નિશાળમાં જવું એ મહા પાપ છે.

હું સલ્તનતની જડ કાઢવા માગું છું.

હું વપ્રાલોતે નહીં સમજવી શકું એનું કારણ છે. એમનામાં ફેટલી માયા રહેલી છે તે હું જાણું છું. ખચ્ચાંકચ્ચાં, આરામ-ખુર-શી ને મોટરકારનો ત્યાગ મુશ્કેલ છે. પણ વિદ્યાર્થીને એવું કશુંજ નથી. એને જેમ વાળો તેમ વળી શકે છે. એ ગુલામીની તાલીમ લે ને નોકરીને માટે શાળામાં ગયાજ કરે એને નહીં રોકું તો સલ્તનતની જડ નહીં નીકળે. હું એ જડ કાઢવા માગું છું. વિદ્યાર્થી મારફત સલ્તનતને ખાતરપાણી મળે છે. એ જળ નાયગરા ફોટસ જેવાં-ગંગા જમના બ્રહ્મપુત્રાના એકત્ર ધોધ જેવાં-છે. તમે સાનમાં સમજી શકશો કે એ વહેમી વિદ્યા-ગુલામગીરીની વિદ્યા-આપણને નથી જોઈતી. હું ગુલામી છોડવાના અલેક્ષ બેને-કક્કાને-શીખવું નહીં ત્યાં સુધી ખીજું બધું નકામું છે. મેલા પાત્રમાં દૂધ રેડ્યાં કરો તો પાત્ર નહીં સુધરે પણ દૂધ મેલું થશે. આપણે ગુલામીના પાત્રથી ખરડાયલા હોમશું ત્યાં સુધી ફળવણી ધુળધાણી છે. ઉપર દેવતાઓ હોય ને તે જુએ કે હિંદુસ્થાન મેલું પાત્ર છે, તો ફળવણીનો વર્ષાદ ફોકટ છે. માટે પ્રથમ સાફ થાઓ. કાયદા, વૈદકનું જ્ઞાન નહીં મળે તો હિંદુસ્થાન રસાતાળ નથી જવાનું પણ ગુલામીથી રસાતળ જશે. ત્યારે હિંદ મનુષ્યના નહિ પણ જનવરોના દેશ તરીકે ઓળખાશે. માણસ કોઈથી-મોટી સલ્તનતથી-દબાઈને પણ પોતાના શુદ્ધ ઉદ્દગાર ન બોલી બતાવે એનું નામ ગુલામી. એમાંથી નીકળવું એ આપણો પ્રથમ પાઠ. જે ધમશ મને લાગી છે તે જલ્લિયાવાળાનાં દર્પાત તથા ધસ્લામના અપમાનથી સૌને લાગે.

ધસ્લામને ઘેરો એ હિંદને નોટીસ છે.

હિંદુઓને બેવડો મારો છે. ધસ્લામીઓ ગુલામ બનશે ત્યારે

એ ધરલાખી ગુલામો મારફત હિંદુઓને ગુલામ બનાવવામાં આવ-
 શે. એ ત્રિરાશીનો દાખલો છે. મારે હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ કરવું હોય,
 છાયા તળે બેસીને વિજીને ભજવો હોય તો મુસલમાનને મદદ
 કરવી એ મારી ફરજ છે. મુસલમાનો કદાચ ભવિષ્યમાં જીલ્લમ કરે
 તો હું તેમને કહું કે બાઇ, પેલો દિવસ તો યાદ કરો ! તમે પણ
 કહી શકો કે અમારામાંનો એક ગાંધી—એ ગમે તેવો હતો પણ—
 અમારે માટે કાંઇક કરી ગયો છે. છતાં ન ચાલે તો તમે લડી લે
 જો. હું તો મરદ થવાનું કહું છું. લાકડી ઉગામીને મરવા તૈયાર
 હોય તેના કરતાં લાકડી છોડીને મરે તે વધારે મરદ છે. હિમાલય
 ઉપર લાકડી લઇને કે ડોળીમાં બેસીને જે ચઢે તેના કરતાં લાકડી
 કે ડોળી વગર જાય તેનો શ્વાસ ફટલે. મજબુત હોવો જોઇએ ?
 ઉપર ચઢીને એ આખા હિંદની સામે ખડખડ હસશે. મારી પાસે
 બેઠેલા મારા બાઇ (મહમદઅલી) એને નમજાઇનું હથિયાર મળે
 છે. એ ખરું હો કે ન હો પણ તલવારનો ન્યાય પણ આમાંથી જ
 શીખી શકાય એમ છે. મેં બાઇ શૈક્તઅલીને કહ્યું કે મુસલમાનોમાં
 કુરબાનીના તાકાત નથી. મરવાની તાકાત આરશે ત્યારે તો તેઓ
 જોશે કે તલવારની જરૂર જ નથી. છતાં જ્યારે જરૂર લાગે ત્યારે
 સુખે તલવાર કાઢજો. જે મસ્તનતે ઇસલામને દગો દીધો, જેણે હિં-
 દને પેટે ચલાવ્યું—કારણ એક પણ માણસ પેટ ચાલ્યો છે—જેણે
 હિંદની સ્ત્રીઓના બુરખા ખેંચ્યા—કારણ પંજાબમાં એ થયું છે—
 એ સરકારની સાથે સહકાર હોય જ કેમ ? ગમે એટલા પાકા
 રસ્તા મળે, દેશમાં ગમે એટલી સુલેહ વર્તે, તે કરતાં લોહીની નદી
 વહે એ કબુલ. અરે, રેલ્વે જાય, સ્ટીમર જાય, વ્યવસ્થા તુટી પડે,
 એ બધું ચે એ સ્થિતિના કરતાં મારે મન બહેતર છે. મહારા જેટ-
 લીજ ધમશ તમને ચમ્પ હોય તો જે વિદ્યાર્થીને આપાપે ના કહી
 હોય તે પણ શાળાનો ત્યાગ કરી શકે છે. એક વિદ્યાર્થીના બાપે
 કહ્યું કે રાષ્ટ્રીય શાળા નીકળી છે તે કેવી ચાલે છે તે જોયા પછી
 ચમ્પ રહેશે. રાષ્ટ્રીય શાળાની આવી પરીક્ષા કરીને બાળકને સરકારી

નિશાબેથી ઉઠાડી લેનારથી હિંદ સર નથી થવાનું. વિદ્યા મળે કે ન મળે તેની પરવા ન હોવી જોઈએ. ગુલામી સ્થિતિમાં રહ્યાં આઝાદીની વાત શીખરી શકાતી હોય તોપણ તેથી સ્વતંત્રતા કેળવી શકાય જ નહીં. આ હું કહું છું તે બરાબર સુઝી જાય તો બધું છોડી દેવું. પછી સૌ મળી રહેશે. ઇશ્વરી કાયદો છે કે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભક્તિ કરે તો તેને સર્વ કંઈ મળે.

મધુકરી માગો, પણ શાળામાં જઈ મનુષ્યત્વ
ન ગુમાવો.

સુરતની શાળાઓમાંથી બધા વિદ્યાર્થી નીકળી જાય તો કેવું શુભ પરિણામ આવે ? તે વખતે તો પ્રોફેસરો અને શિક્ષકો તમને પૂછવા આવશે કે તમે કેવી શરતે રહેવા માગો છો ? તમે કહેજો કે સરકારની સાથેના સંબંધ અને મદદ છોડીને હમે મિલ્લા માગીને પણ શાળાના ખર્ચની જોગવાઈ કરીશું. એ અસલી ન્યાય છે. પહેલાના વખતમાં વિદ્યાર્થી ગુરૂની પાસે સમિધપાણી લાવતે જતો. ગુરૂને કહેતો કે હું તમારું બળતણ લાવીશ, ગાયઢોરની સંભાળ રાખીશ; તમે મને ભણાવજો. પૂનામાં આવું એક અનાથ—વિદ્યાર્થી આશ્રમ વિદ્યાર્થીઓ મધુકરી માગી લાવીને ચલાવે છે. તમે એમ કરજો પણ અત્યારની તમારી શાળામાં જઈ તમારું મનુષ્યત્વ ખોઈ ન દેશો. તમારી ઉપર ભારે આશા છે.

અહીં સુરતમાં આ બે સંસ્થાઓ ભારે પડેલી છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ બહુ સુંદર કામ કરી શકે. સુરત અત્યારે બેસુરત બની ગયું છે. હું સુરતમાં એટની આશા રાખું છું. અમે વિદ્યા વિનાના રહીશું અથવા તો અમારી શરતે જ ભણીશું. બધા વિદ્યાર્થીઓ એટલું બળ બતાવે તો એક મહિનામાં ધારેલું થાય. છતાં બે ચાર વિદ્યાર્થીઓને જ વસી જાય તો પણ તેઓએ તો આજે જ શાળામાંથી નીકળી જવું રહ્યું. તેવાને હું કહીશ કે તમે સ્વરાજ્યને સારું એક પગલું ભર્યું છે; હિંદને માટે મોટું ભાષણ કર્યું છે. તમને

ઘેરથી મદદ નહીં મળે તો મજૂરી કરજો. હાથપમ વાળતાં નથી
 શીખતા તે શીખજો પણ ગુલામીમાં ન પડજો. વિદ્યાર્થીઓ ! જરૂર
 માનજો કે હિંદને સાડે સ્વરાજ્ય જોઈતું હોય તો શાળાનો, અદાલ-
 તોનો, અને ધારાસભાનો મોહ ત્યાગવો જોઈએ. સ્વરાજ્યનું સૌથી
 પહેલું અને છેલ્લું પગથિયું પોતે સ્વચ્છ બનવું એ છે. જેને દાંત
 આપેલા છે તેને ચાવણુ આપનાર સરકાર નહીં પણ સરકારની ચે
 સરકાર છે. આ આપણો પહેલો પાઠ છે. એ આપણે બૂલી ગયા
 છીએ. હું તો શેઠ કે સરકારના ચાવણુનો સ્વીકાર નથી કરતો. સર-
 કારની હયાતી છતાં એરિસસામાં હજારો દુકાળિયા મૃત્યા હિંદમાં
 અનેક શેઠીયાઓ છતાં હજારો દુકાળિયા હરિશરણ થયા. તમે પ્રશ્ન-
 રતું નામ લઇને, હિંમત રાખીને, કાંઈ પણ ગણતરી વગર-કશો પણ
 હિસાબ કર્યા તગર-ગુરૂને અને માઆપને નોટીસ મોકલજો કે મારાથી
 શાળામાં નહીં જવાય; મેં કહ્યું છે તેથી ઉશ્કેરાઈને નહીં. હું ત-
 મારા હૃદય અને બુદ્ધિને સતેજ કરી રહ્યો છું. એ બુદ્ધિ અને હૃદય
 કશુંલ ન કરતું હોય તો કાંઈ બાળકને અધિકાર નથી કે વડીલની
 સામે ચડવું. એ તો એકજ બાળકને અધિકાર છે કે જેનું હૃદય મારા
 જેટલું જ ધગી રહ્યું હોય. દારૂડીયા માઆપને દારૂના બેસનમાંથી
 છોડવવા સાડે છોકરાએ તેના વારસાનો, ધરનો, તેના જાંયાનો ત્યાગ
 કરવો જોઈએ. તેમને લાગે કે જે શિક્ષણ મળે છે તે ગુલામીના
 જાયામાં છે તો માઆપની આજ્ઞા સામે ચડીને પણ આવતી કાલેજ
 ચાહોમ કરજો.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ તરિકેનું ગાંધીજીનું ભાષણ.

ભાષણો અને બહેનો,

આત્મકથન.

મારી જીંદગીની અંદર મેં અનેક કાર્યો કર્યા છે. તેમાંનાં ઘણાં કાર્યોને માટે મારા મનમાં હું મગરૂરી પણ માનું છું, કેટલાકને સારૂ પશ્ચાતાપ પણ થાય છે. એમાંનાં ઘણાં મોટી જવાબદારીવાળાં પણ હતાં. પણ અત્યારે જરાએ અતિશયોક્તિ વિના હું કહેવાને ઇચ્છું છું, કે મેં એવું એક પણ કાર્ય નથી કર્યું કે જેની સાથે આજે કરવાના કાર્યોનો મુકાબલો થાય. આ કાર્યમાં મને બારે જેખમ લાગે છે તે એ કારણથી નહિ કે એમાં પ્રજાને નુકસાન રહેલું છે, પણ મને દુઃખ થયાં કરે છે અથવા હું મારા મનમાં મુકાબલો કરી રહ્યો છું તે એક જ વસ્તુ છે, કે હું જે કાર્ય કરવા બેઠો છું તેને માટે હું લાયકાત ધરાવતો નથી. આમ હું વિવેકદષ્ટિએ નથી કહી રહ્યો, પણ મારો આત્મા જે કહે છે તે હું તમારી સામે આલેખી રહ્યો છું. મને જે ખબર હોત કે અત્યારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે ફળવણીનો જે ખરો અર્થ છે તેને અવલંબીને કરવાનું છે તો મારે આ પ્રસ્તાવના મૂકવી ન પડત. આ મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો હેતુ કેવળ વિદ્યાદાન આપવાનો નથી, પણ આજીવકાલી પ્રાપ્તિને સારૂ સાધન કરી આપવાનો પણ છે, અને તે સારૂ આ વિદ્યાલયની સરખામણી ગુજરાત કૌલેજ આદિની સાથે કરે છે ત્યારે મને ધૂમરી આવે છે.

ઇટ-ચુનાની સરખામણી.

આમાં પણ અતિશયોક્તિ નથી. ક્યાં ગુજરાત કૌલેજ અને એવી બીજી કૌલેજો અને ક્યાં આપણું આ નાનું મહાવિદ્યાલય ? મારા મનમાં તો એ મહાન જ છે. પણ મને ધારતી છે કે તમારી

દ્રષ્ટિથી હિંદુસ્તાનમાં પડેલી કૌલેજોની સામે આ મહાવિદ્યાલય આજુ-વિદ્યાલય લાગતું હશે. આ વિદ્યાલયનો વિચાર કરતાં તમારા મનમાં ઇંટો અને ચૂનાની સરખામણી થતી હશે. ઇંટો અને ચૂનો તો હું ગુજરાત કૌલેજમાં વધારે જોઉં છું. ટ્રેનમાં આવતો હતો ત્યારે એજ વિચાર હું કરતો આવતો હતો કે તમારી આગળ આજે હું કયો વિચાર મૂકું કે જેથી આવી ઇંટચૂનાની સરખામણી તમારા મનમાંથી કાઢી શકું. એવો વિચાર મને હજી સુધી નથી સૂઝ્યો એ મને ખૂંચે છે. આદો કઠણ પ્રસંગ મેં મારે વાસ્તે અગાઉ કદિ ઉભો નથી કર્યો અત્યારે અનાયાસે એમાં હું આવી પડ્યો છું. મારા હૃદયની અંદર જે વસ્તુ સિદ્ધ છે તે હું તમારી આગળ તેવી રીતે સિદ્ધ નહિ કરી શકું. જેને તમે ત્રુટીઓ માનશો તેને હું ત્રુટી નથી એમ કંઈ રીતે બતાવી શકું? એ ત્રુટીઓ સરળ બાવે જણાવીને બાઈ કિશોરલાલે (મહામાત્રે) મારે કામ સહેલું કરી મૂક્યું છે. એ ત્રુટીઓ હોવા છતાં આ કાર્ય મહાન છે એમ તમે માનજો. મારામાં એને વિષે જેવી શ્રદ્ધા છે તેવીજ શ્રદ્ધા હૃદય તમારામાં આરોપો. હું પોતે તમારામાં એ શ્રદ્ધાને નહિ આરોપી શકું, મારામાં એટલી તપશ્ચર્યા નથી. મારે મારે અસમર્થપણું કબજા કરતું જોઈએ; મેં કેળવણીમાં એવું કાર્ય નથી કર્યું કે હું તમને બતાવી શકું કે આ કાર્ય મહાનમાં મહાન છે. હિંદુસ્તાનની આજની પરિસ્થિતિમાં આપણે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તેજ શોભે છે. મહાનોની શી સરખામણી ?

કસોટીની પથરી.

આજે તો ધરતીનો એક ઈંચ પણ આપણો નથી. બધું સરકારી છે. આ જમીન, આ ઝાડ, સૌ કંઈ સરકારી છે. શરીર પણ સરકારી છે, અને આપણો આત્મા પણ આપણો પોતાનો છે કે નહિ એ વિષે આજે મને શંકા થઈ રહી છે. આવી દયામણી રિશ્તિમાં આપણે મહાવિદ્યાલયને સારૂ સારાં સારાં મહાનો કેમ શોધીએ ? વિ-

દાનોને શોધવા રહીએ તો કેમ અને ? યુરોપનું રાષ્ટ્ર એ આચારસત્ર (working faith) થઈ પડ્યું છે. ન્યાય, નીતિ, દયા, ધર્મ બધું રાષ્ટ્રના કાયદાની દૃષ્ટિએ જ. માણસ પોતાના જનમાલ સર્વસ્વની કુરબાની કરે તે ઇશ્વરને નામે નહિ પણ રાષ્ટ્રીય સ્વાર્થની ખાતર. યુરોપની બધી પ્રજાઓ આ ધર્મને માને છે પણ એ સાફસાફ કબૂલ કરવાની હિંમત અગર બાબાઈ એક જર્મનીએ જ બતાવી. જર્મનીમાં આ રાષ્ટ્રપૂજાધર્મનો પ્રચાર કરનાર અબ્બયુ ટ્રીટ્સ્કે હતા. અંગ્રેજો ભલે તેની ગમે તેટલી નિંદા કરે પણ એજ આખા યુરોપનો પ્રતિનિધિ છે. તે સાફ કહે છે કે ‘ખ્રિસ્તની નીતિ વ્યક્તિ પૂરતી ઠીક છે; રાષ્ટ્ર ઉપર અંકુશ રાખવાની સત્તા ડ્રાઇની ન હોઈ શકે. રાષ્ટ્ર એ સર્વોપરી છે.’ ‘આ રાષ્ટ્રને ચરણે બલિદાન આપવું એ વ્યક્તિમાત્રની ફરજ છે.’ આપણા દેશમાં જેમ અહંકારનું બલિદાન આપવાને બદલે બકરાનું બલિદાન આપવાની રહેલી રીત માણસે શોધી કહાડી, તે જ પ્રમાણે યુરોપવાસીઓએ પોતાના રાષ્ટ્રદેવને સંતુષ્ટ કરવા આફ્રિકા, અમેરિકા અને એશિયા ખંડના રહેવાસીઓનું બલિદાન આપવાની પ્રથા શરૂ કરી. અમેરિકાના તામ્રવર્ણી લોકોનું તો અક્ષરશઃ બલિદાન કર્યું કેમકે તેઓ બીજી રીતે હાથમાં આવે તેમ નહોતા. આફ્રિકામાં સીદીઓના વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનું બલિદાન આપી એ જ રાષ્ટ્રદેવને સંતોષ્યા. એશિયામાં રાજપુત્રીથી તાબે થનાર પ્રજા જેમ તેના ઉપર રાષ્ટ્રની સત્તા જમાવી. વેપાર અને અધિકારની દિવિધ ઉપાસના રાષ્ટ્રદેવને મંજૂર હોય છે. આ સર્વભક્ષી દેવને બલિદાન આપવાને જ્યારે કશું બાકી નહિ રહે ત્યારે યુરોપીય પ્રજાને જ તે બાધા વગર રહેનાર નથી એવું ભવિષ્ય યુરોપ, અમેરિકા અને યુરોપના શિષ્ય જપાનને સંભળાવવા રવીન્દ્રનાથે પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરી. હિંદુસ્તાન આ રાષ્ટ્રદેવની ભૂખનો ભોગ થઈ પડવાથી રવીન્દ્રનાથ જેવા દિવ્યદૃષ્ટિ હિંદી રાષ્ટ્રદેવનું મહાત્મ્ય સમજી શક્યા છે. યુરોપ આગળ હિંદુસ્તાનના દુઃખની કહાણી કહી બતાવી યુરોપનું હૃદય પીગળાવી હિંદનું કલ્યાણ સાધવા માટે આ માનવન

કવિ પરદેશ નહોતા ગયા. ‘આત્મૈવદ્યાત્મનો બંધુ:’ આ સનાતન સિદ્ધાંત ઉપર એમની અદ્ભુત શ્રદ્ધા છે. પણ ઓગણીસમી સદીને અંતે યુરોપના ભાવિ વિનાશનું ચિત્ર આ વિશ્વપ્રેમી કવિની દષ્ટિ સન્મુખ ખડું થયું. યુરોપના ભયાનક સંહારને નિહાળી કવિહૃદય થર-થરી ઉઠ્યું. હિંદુસ્તાનની પરંપરાગત કૃષ્ણ રવીન્દ્રનાથર્મા મૂર્તિમંત અવતરી, હિંદુસ્તાનને પોતાનું ગુરુપદ સાંભરી આવ્યું અને રવીન્દ્રનાથે આ ઋષિવાણીનો સંદેશ પશ્ચિમને પહોંચાડ્યો કે:—

વર્ધત્યધર્મેણ તતો મદ્રાણિ પદ્યતિ ।

તતઃ સપ્તમાન્ જયતિ સમૂલસ્તુ વિનશ્યતિ ॥

‘અરાષ્ટ્રીય’ પ્રજાઓને આજે જે કાંઈ પણ અભય હોય તે તેનું શ્રેય યુરોપની ધર્મશુદ્ધિને નથી પણ યુરોપની રાષ્ટ્રીય પ્રજાઓ વચ્ચેની ઇર્ષ્યા અને અસહ્યાને છે. જ્યારે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ રાષ્ટ્ર-સંઘ કરશે (રાષ્ટ્રસંઘ સ્થાપન કરતી વેળાએ તેનો ગમે તેટલો ધાર્મિક ઉદ્દેશ જાહેર કર્યો હોય તોપણ જ્યાં સુધી પાશ્ચાત્ય દેશોમાં રાષ્ટ્રપૂજ્યધર્મ ચાલુ છે ત્યાં સુધી એવા રાષ્ટ્રસંઘનો ઉપયોગ સ્વાર્થ અને શિષ્ટમાન્ય લૂંટ સહેલી કરવામાં જ થવાનો એમાં કોઈને શંકા રહી નથી), જ્યારે રાષ્ટ્રસંઘ સ્થપાશે, ત્યારે બિચારી ‘અરાષ્ટ્રી’ પ્રજાઓ ક્યાં જશે? તેમનો વાલી કોણ? રવીન્દ્રનાથ કહે છે: જ્યારે જૂલમ અસહ્ય થઈ પડે છે, અનાથોનો બેલી કોઈ રહેતો નથી, આ વિશ્વાળ પૃથ્વીતલ ઉપર સત્યને અને ન્યાયને ઉઝાં રહેવા જોટલી પણ જગા રહેતી નથી, ત્યારે જેના આધાર પર રાષ્ટ્ર ચણાય છે તે પ્રજાંપી પાયામાં અંતે ઇશ્વરી પ્રાણ સંચરે છે અને દૈવી સ્ફુરણથી તે કંપવા લાગે છે. આવો નાશ અટકાવવા રાષ્ટ્ર પોતાની સર્વ શક્તિ ખરચે તોપણ જ્યાં પાયો ખસ્યો ત્યાં મકાન કેટલી ધડી ટકવાનું?

આપણે અત્યાર સુધી યુરોપનો ઉત્કર્ષ જોતા આવ્યા છીએ. યુરોપના વિજયની અદેખાઈ અને પોતાના અપમાનની દાઝને કારણે

હિંદુસ્તાનની ધર્મશ્રદ્ધા આજ ડગતી જણાય છે. ધર્મી રક્ષતિ રક્ષિતા ' એ વચન હિંદુસ્તાનની દૃષ્ટિએ સિદ્ધાંત મટી માત્ર દુઃખિ-
યાને દિલાસાનું વચન થતું જાય છે. રાષ્ટ્રીય સ્વાર્થની આસુરી હરિ-
દ્વાપમાં આપણે ઉતરીએ તો જ આપણે જીવી શકીએ, તો જ
આપણા અપમાનની ભરપાઈ થાય, એવો ઉન્માદ આપણામાં સંચ-
રતો જાય છે, ' ધર્મો ધારયતે પ્રજાઃ ' એ શ્રદ્ધા તજીને હિંદુસ્તાન
' રાષ્ટ્રદેવો મઘ ' એ ધ્યાનમંત્ર સ્વીકારતું જાય છે, ' માતૃદેવો

મઘઃ । ' ' અતિથિદેવો મઘઃ । ' ' આચાર્યદેવો મઘઃ । ' વગેરે
જૂના મંત્રોની ભાવનાથી જ જો આ નવો ' રાષ્ટ્રદેવો મઘઃ ' નો
મંત્ર સ્વીકાર્યો હોય તો કશો વાધો નથી. માઆપ ગુરૂ અથવા
અતિથિ પ્રત્યે આદરભાવ રાખવો, તેમની પૂજા કરવી, તેમની આગળ
પોતાનો સ્વાર્થ કે અભિમાન બિલકુલ ન રાખવાં એ જોમ આપણો
ધર્મ છે તે જ પ્રમાણે રાષ્ટ્રહિતની આગળ પણ કોઈ પણ માણસે
પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર સરખો ન કરવો જોઈએ; રાષ્ટ્રહિતને આપ
ન આવે એવી જ રીતે સ્વાર્થનો વિચાર કરવો અને રાષ્ટ્રને જરૂર
હોય ત્યારે પોતાના જનમાલની કુરબાની પણ કરવા તૈયાર રહેવું
જોઈએ—એ ભાવના હોય તો તે અવશ્ય પવિત્ર છે. પોતાના રાષ્ટ્રમાં
શ્રદ્ધા રાખવી, પોતાના રાષ્ટ્રની શક્તિ અને તેના ભાવિને વિષે અહળ
નિષ્ઠા રાખવી, જાતિ જાતિ વચ્ચે અથવા વર્ગ વર્ગ વચ્ચે અણુબ-
નાવ અગર કડવાશ ઉભી થાય ત્યારે પોતાનો રાષ્ટ્ર પોતાને જરૂર
પન્સાફ આપશે એવો વિશ્વાસ રાખવો એ જો ' રાષ્ટ્રદેવો મઘઃ '
નો અર્થ હોય તો તે મથાર્થ છે અને અમને પ્રિય છે. દેશને દેવીનું
સ્વરૂપ માનવાની પ્રથા બહુ જૂની છે. ' અહં રાષ્ટ્રી સંગમની '
વગેરે સૂક્તમાં જન્મ-માતા એ જ રાષ્ટ્રનું રૂપ ધારણ કરી રહેલી છે
એવો ભાવ છે એમ મનાય છે. અને તેથી જો આપણે ધર્મનું પાલન
કરીએ તો દેશનું પાલન એની મેળે જ થઈ જાય છે એ માન્યતા
હિંદુઓના લોકીમાં રહેલી છે. માતાઓને એનું જાન હશે; આમ-

વર્જના અંતરમાં તે અભણ્યા વાસ કરતી હશે. આજનો યુગધમ જોળખી પ્રજા આમળ તે સ્પષ્ટરૂપમાં મૂકવા માટે ‘રાષ્ટ્રદેવો મહા:’ એ મંત્રની ગર્જના થતી હોય તો તે ઇષ્ટજ છે. પણ આ મંત્રની પાછળ આજકાલ ઉપરની શુદ્ધસ્વદેશી ભાવનાજ છે એવી ખાત્રી નથી થતી. અશ્રદ્ધાએ હિંદુસ્તાનને આજે ઘેર્યું છે. ઇશ્વરના કરતાં પાશ્ચાત્યનીતિ બહીષસી છે એમ આપણા લોકો માનતા થઇ ગયા છે. ભમરી-ઝીટક ન્યાય જો ક્યાંએ સાચો પડ્યો હોય તો તે આપણા દેશમાં. કવિઓ કહે છે કે ભમરી જ્યારે ઇયળને પકડે છે ત્યારે બીકની મારી ઇયળ ભમરીનું એટલું બધું ખ્યાન કરે છે કે અંતે તે પોતેજ ભમરી થઇ જાય છે. આપણા લોકોમાં પાશ્ચાત્યોની શક્તિ વિષે જો બીક પેસી ગઇ છે તેને લીધેજ આપણે સ્વધર્મ છોડીને તેમના જેવા બનતા જઇએ છીએ. આપણે જો દેશને નિર્ભય કરવો હોય, દેશનો ઉદ્ધાર જો આપણા પ્રયત્નોની દિશા હોય, ધર્મસંસ્થાપના આપણું લક્ષ્ય હોય, તો આજે પાશ્ચાત્યોના આ રાષ્ટ્રપૂજનધર્મનું આસરી સ્વરૂપ આપણને પ્રત્યક્ષ થવું જોઇએ. આ રાષ્ટ્રપૂજનધર્મે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓને આજે કેવી ઘેરી છે, એ ધર્મના પ્રભાવે એ પ્રજાઓ કેવી પ્રભુપરાજ્ઞમુખ બની ગઇ છે અને પોતાની મેળેજ વિનાશના મ્હોંમાં કેવી ધસી રહી છે એની મીમાંસા કરવી, એનું સહસ્ય જોઓ હજી એના પ્રવાહમાં સંપૂર્ણપણે સપડાયા નથી તેમણે જાણી લેવું અને વેળાસર ચેતવું એ અત્યંત અગત્યનું છે.

કાશીના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ ગાંધીજી.

તમને બહેકાવવા નથી આવ્યો.

‘થોડા મહિના ઉપર તમને મેં સંયમ ઉપર ફેટલુંક કહેલું. આજે પણ તમારી આગળ, મારા હિસાબે, હું સંયમનીજ વાત કરવા આવ્યો છું. આજકાલ એમ કહેવાય છે કે હું વિદ્યાર્થીઓને બહેકાવી રહ્યો છું. મારી જવાબદારી સમજતો છતાં હું કહું છું કે કોઈને હું બહેકાવવા નથી માગતો. હું વિદ્યાર્થીઓને બહેકાવી શકુંજ નહીં. હું પણ એક વિદ્યાર્થી હતો અને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં પણ જે કામ કરતો હતો તે અદ્યત્થી કરતો હતો. વળી હું ચાર પુત્રોનો પિતા છું, અને સેંકડો છોકરા મારી પાસે આવી ગયા છે, જેમનો પિતા૩૫ હોવાનો હું આજે પણ દાવો કરી રહ્યો છું. આવો હું રહ્યો ત્યાં મારા મ્હોંમાંથી બહેકાવવાનાં વચનો નજ નીકળે.

મારાં વચનોમાં અવિવેક નથી

‘પણ આજે તો જમાનો એવો છે કે હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તેમાં વડીલો માને છે કે હું તેમને અન્યાય કરી રહ્યો છું, તેમને લાગે છે કે જે સત્યના આગ્રહનો હું દાવો કરું છું તેમાં પણ હું જરા અલિત થયો છું. અને જે વિવેકનો દાવો કરતો આવ્યો છું તે વિવેક પણ મારી આજની ભાષામાં રહેલો નથી. આ બધી વાતોનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું. પણ મારો આત્મા સાક્ષી પુરે છે કે હું અવિવેકી ભાષા નથી વાપરતો. હું જે કહું છું તે શાંતિથી, ખુબ વિચારપૂર્વક કહું છું. વાત એ છે કે હું ગયા ડિસેમ્બરમાં જે ભ્રમણામાં હતો તે મારી ભ્રમણા ભાગી ગઈ છે અને તેને લીધે આજે અગાઉના કરતાં મારા મ્હોંમાંથી બીજી ભાષા નીકળે છે, પણ જે વસ્તુ જેવી છે તેવીજ હું તેને જણાવી રહ્યો છું. જે વસ્તુને ગંદી દેખું તેને ગંદી ન કહું તો સત્યનો ભંગ થાય, અવિવેક થાય. જે વસ્તુ જેવી છે તેવી ખતાવવામાં વિવેકનો ભંગ નથી, સત્યનું

પાલન છે. જો કે એકાન્તિક સત્ય તો મૌનમાં જ રહું છે, છતાં બાપાનો પ્રયોગ કરવો પડે છે ત્યારે તો તેમાં સંપૂર્ણ સત્ય ત્યારેજ આવે કે જ્યારે હું સ્થિતિને જોવી જોઈં છું તેવાને તેવી તમારી સામે આજેખું.

પંડિતજી અને હું

પંડિતજીનું એક વ્યાખ્યાન 'લીડર'માં આવ્યું છે. તે તેમની સંમતિ પછી છપાયું છે એમ જોઈં છું. તેમાં એક વાક્ય વિષે હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું તે એ કે 'બધું જોઈ વિચારી તમને તમારો અંતરાત્મા કહે તે પ્રમાણે વર્તશો.' હું પણ એજ વાત કહેવા માગું છું. અને તમને અંતરાત્માના અવાજ વિષે કાંઈ પણ શક હોય, તમારા દિલમાં તમે નિર્ણય ન કરી શકતા હો તો તમે મારું ન માનશો, બીજા કોઈનું ન માનશો, કેવળ તમારા પૂજ્ય બાપસાહેબ પંડિતજીનું જ માનશો. માલવીયજીથી વધારે મોટા ધર્માત્મા મેં જોયા નથી, હિંદુસ્થાનની એમની સેવાના કરતાં વધારે સેવા કરી હોય એવો કોઈ હિંદી હું આજે બોલે જીવંત જોતો નથી. પંડિતજી અને હું—એ બે વચ્ચે કેવો સંબંધ છે? હું તો દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારથી તેમનો પૂજનારો છું. મારાં દુઃખો મેં અનેકવાર એમની આગળ સુણાવ્યાં છે, અને મેં એમની પાસેથી આશ્વાસન મેળવ્યું છે. એઓ તો મારા વડિલ બંધુ સમા છે.

અંદેશો હોય તો પંડિતજી કહે તેમ કરજો.

આવો અમારો સંબંધ છે એટલે હું તો તમને એમ કહી શકું કે જો તમારું દિલ એવોજ અવાજ કહે કે ગાંધી કહે છે તેજ સત્ય વાત છે તોજ હું તમને કહું છું તે કરજો. પણ તમને લાગે કે બંને આપણા આજેવાનો છે, બંનેની વાતોમાંથી એકની પસંદગી કરવાની છે, તો તમે પંડિતજી કહે તેમજ કરજો. તમને જરા પણ અંદેશો હોય તો મારી વાત તમે ન કરશો, બલકે તેમ કરવામાં તમારું જૂર છે. પંડિતજી એ વિદ્યાપીઠના ગુરુવર્ય છે. પંડિતજીએ એની

સ્થાપના કરી છે, પંડિતજી એના આત્મા છે અને તેમનો આદર કરવો એ આપણો ધર્મ છે. આ બાબતમાં પંડિતજીની ભૂલ જોઈ રહ્યા છું તે વિષે તમને લેશમાત્ર પણ શંકા હોય તો તમે મારી વાત કમુલ ન કરશો. મારી પાસે એક સંજ્ઞન આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે ‘તમે કાશી જશો પણ પંડિતજીનો તખ્તીઅત એવી છે કે તમારી મુલાકાતથી તેમને સખ્ત આઘાત પહોંચશે અને પંડિતજીને ખોષ બેસવાનો વખત આવશે. તમારી મુલાકાત પંડિતજીનો નાશ તો ન કરે?’ પંડિતજીનો નાશ કરવા વાળો હું કોણ? પંડિતજીના આત્માનું દનન કરવું એ અર્થ હોય તો તે તો અશક્ય છે. પણ પેલા સંજ્ઞનને મારા કાશી જવામાં પંડિતજીનું મૃત્યુ રહેલું લાગ્યું. તેઓએ કહ્યું, ‘છોકરાઓ તમારું કહેલું માનશે, વિદ્યાપીઠમાંથી નીકળશે, પંડિતજીને પોતાનું જીંદગીનું કામ બરબાદ થઈ ગયેલું દેખાશે, અને તેથી તેમનો દેહ પડશે.’ મને આથી કંઈક હસવું આવ્યું. મને એમ થયું કે એ સંજ્ઞન પંડિતજીને ઓળખતા નથી. પંડિતજી કાંઈ નામદં નથી કે આવી વાતમાં પ્રાણ તજે.

પંડિતજીનો વિદ્યાલયના દરતાં હિંદ વંશારે પ્રાણ છે.

‘પંડિતજીનો પ્રાણ વિદ્યાલય છે એ ખરું. પણ મને તો એમનો પ્રાણ હિંદુસ્થાન વધારે લાગે છે. પંડિતજી આશાવાદી પડ્યા છે. પંડિતજીનું સાચું મંતવ્ય છે કે હિંદુસ્થાનનું ખૂરં કોઈથી નથી થઈ શકવાનું. હિંદુસ્થાનની લગામ કાઢના હાથમાં નથી પણ ધૃત્વરના હાથમાં છે, અને તેનું બહું કરનારો ધૃત્વર ખેડો છે. છતાં પંડિતજીને મેં તો તાર કર્યો અને પંડિતજીએ મીઠા શબ્દોમાં મને કાશી બોલાવનારો જવાબ વાળ્યો.

‘પંડિતજીને એમ લાગી ગયેલું છે કે તમે કેટલાક બધું વિચાર વિના પગલાં લઈ રહ્યા છો, અને વિચાર વિના તમે કાંઈ કરશો તો સ્થાનબદ્ધ થશો. પણ તમને એમ લાગે કે આ સંસ્થામાં અભ્યાસ કરવો એ પાપ છે તો તમે એને તરછોડો અને પંડિતજી તમને

આશીર્વાદ આપશે. પણ તમારો આત્મા પ્રવર્ણિત ન હોય તે
તમે પંડિતશ્રુતું જ સાંભળજો.

અંતરાત્માનો અવાજ કોને કહેવો ?

‘ જ્યારે તમારું કાર્ય સ્વચ્છ હોય, તેનો હેતુ સ્વચ્છ હોય,
તેનું પરિણામ સ્વચ્છ હોય, ત્યારે જ તે અંતરાત્માથી પ્રેરાયલું હોય
શકે. પણ તેના ઉપર ખીજો નિર્બંધ શાસ્ત્રોએ મૂકેલો છે. જે સંયમી
છે, જે અહિંસા, સત્ય અને અપરિગ્રહનું પાલન કરનારો છે તેજ
કહી શકે કે મને અંતરાત્માનો આદેશ થયો છે. તમે બહુચારી ન
હો, તમારા દિલમાં દયા ન હોય, મર્યાદા ન હોય, સત્ય ન હોયતો
તમે કોઈ કાર્યને અંતરાત્માના અવાજથી પ્રેરાયલું નથી કહી શકતા.
પણ મેં વળુવ્યું તેવું તમારું દિલ હોય, તમે પશ્ચિમી ઢંગનો ત્યાગ
કરેલો હોય, તમારા સ્વચ્છ હૃદયમંદિરમાં પ્રભુનો વાસો હોય, તો
તમે તમારા માથાપનો પણ સંવિનય અનાદર કરી શકો છો. તે
સ્થિતિમાં તમે સ્વતંત્ર છો એટલે પગલું લઈ શકો છો. પશ્ચિમમાં
સ્વેચ્છાચારના ધો આવી રહ્યો છે તે મને ખચર છે. પણ હું હિંદુ-
સ્થાનના વિદ્યાર્થીઓને સ્વેચ્છાચારી નથી બનાવવા માગતો. આ
પવિત્ર કાશીક્ષેત્રમાં, આ પવિત્ર સ્થળમાં, હું તમને સ્વેચ્છા-
ચારી બનાવવા માગતો હોઉં તો હું મારા કાર્યને લાયક નથી.

મારી સલાહ અને તેનું કારણ

‘ હું છોકરાઓને કેમ સમજાવી રહ્યો છું કે શાળા છોડવાનો
તમારો ધર્મ છે ? હું શું તમારું અભ્યાસીજીવન નષ્ટ કરવા માગું
છું ? નહીં. હું આજ સુધી અભ્યાસીજીવન ગાળું છું, વિદ્યાર્થી છું.
પણ હું કહેવા માગું છું કે જેને સ્વતંત્રતાની તાલીમ નથી મળી-
અને ખચિત તે મિલકૂત Libertyના અભ્યાસથી નથી મળતી-તે
સ્વતંત્ર નથી કહેવાતો. તમારી તાલીમ અરબસ્તાનના છોકરા-
ઓના કરતાં નપાવટ છે. એ તરફથી આવેલા એક માણસે મને

કહેલું કે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓની તાલીમના ચોથા ભાગ જેટલી પણ તાલીમ આપણા વિદ્યાર્થીઓની નથી. અરબસ્તાનનો એક પણ વિદ્યાર્થી એવો નથી કે જે આ સલ્તનતને સ્વીકારી શકે. ત્યાં તેમને ટપાલ, તાર અને ટ્રામ આપવા કહાડ્યાં, એરોપ્લેનો દાખલ કરવાની લાલચ આપવામાં આવી, જે રેતીમાં ખીચડી મૂકેલી ધડીમાં ચડી જાય તો રેતીને ઠંડી કરી આપીશું એવું પણ કહેવામાં આવ્યું. તાલીમ આપવા, તાલીમની ભારે શાળાઓ ખોલવા—ની લાલચ આપવામાં આવી—પણ ત્યાંના હોકરાઓ કહે છે હે અમારે એ નથી જોઈતી. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાં ભારે ધાર્મિક તાલીમ છે. તમારે એવી ધાર્મિક તાલીમની જરૂર છે. તમે જે સંજોગોમાં બણો છો તેમાં મનુષ્યનો ડર રાખવો પડે એવીજ તાલીમ અળી શકે છે. પણ હું તો મનુષ્યનો ડર છોડી ઇશ્વરનો ડર રાખતાં શીખ્યો હોય તેને ખરો એમ. એ. કહું. તમારામાં એટલું જોર આવે કે આજીવિકા માટે તમારે કોઈની આગળ હાથ લાંબો કરવાની ખેવના ન રહે ત્યારે તમારી કેળવણી ખરોખર કહેવાય. જ્યારે તમને ઊંચી જાય કે આ દુનિયામાં જ્યાં સુધી મદારા હાથપગ શાશ્વત છે ત્યાં સુધી આજીવિકા મેળવવા મારે ક્યાંએ વીડું મ્હોકું કરવું નથી

જનકની પુણ્યભૂમિમાં સત્તુ.

અગ્રેજ ઇતિહાસકારો કહે છે કે હિંદુસ્તાનમાં ૩ કરોડ લોકોને દિવસમાં પેટપૂર ખાવાનું નથી મળતું. બિહારમાં સત્તુ નામનો નિઃશ્વત્વ ખોરાક ખાઈને પ્રજનો મોટો ભાગ રહે છે. એ સત્તુ-મ-કાઈનો લોટ-પાણી અને લાલ મરચાં સાથે ગળે ઉતારતા જ્યારે એ લોકોને જોયા છે તે વેળા મારી આંખમાંથી અમિ વરસ્યો છે. તમને તેવું ખાવાનું મળે ત્યારે તમે કેટલા દિવસ ગુજરી શકો વાડ ? એ રામચંદ્રજીની ભૂમિમાં—જનક રાજની પુણ્યભૂમિમાં—લોકોને આજે ખાવા લી નથી મળતું, દૂધ સરખું નથી મળતું. આવી રીતિમાં તમારાથી નિરાતે કેમ ખેતી શકાય ? દરેક જણ મેકસ્વીની

અર્થ શકીએ એવી તાલીમ આપણને ન હોય તો તે તાલીમમાં કશો અર્થ નથી, તમને આઝાદીથી ખાવાનું ન મળે તો ભૂખ્યા મરી આઝાદ રહેવાની તાકાત આવે છે.

હું ઇચ્છું છું. અરેબીઆ અને મેસોપોટમિઆના હોકરાઓમાં એ તાલીમ છે. તે અંગ્રેજો સામે બાથ બીડવાવાળા છે. ત્યાં તો શસ્ત્રમળ પડેલું છે. આપણે ત્યાં તે નથી. પણ હિંદુસ્તાનની સત્ત્વ-વૃત્તિમાં બારે આત્મિક શક્તિ પડેલી છે. તેથીજ આપણે અત્યાચારને હઠાવી શકીએ એમ છીએ. અસંતનો ત્યાગ કરવાનો તુલસી-દાસજીનો ઉપદેશ છે. આ સંસ્તનત રાક્ષસી છે એમ હું કહું છું એટલે તેનો ત્યાગ એ આપણો ધર્મ છે. ત્યાગ કરવો એટલે હિન્દુ-સ્ત કરરી એવુંજ થાય. પણ તેટલું કરવાનું હું નથી કહેતો. ત્યાગ કરીને આપણે ક્યાં જઈએ ? હિંદી મહાસાગર થા ખંજાળી ઉત્સા-ગરના પેટ સિવાય તો હું ક્યાંયે આશ્રયો નથી જોતો. પણ તુલસી-દાસજીએ કહ્યું છે કે અસંતોનો સદંતર ત્યાગ ન કરી શકે નો તે-નાથી થોડા દૂર રહો. રાવણના પકવાનો તથા દાસીઓનો ત્યાગ કરી અશોકવાટકાના ફેવળ ફળકુવ્વરી નિર્વાહ કરનારાં સીતાજીના જેવો શાંતમય અસહયોગ કરવાની તાકાત તમારામાં ન આવે તો હિંદુસ્તાન ઇના અર્થ જાય, ગુલામીમાંજ સપડ્યાં કરે એ વિષે મને લેશ શંકા નથી.

સંસ્તનત વર્ષો થયાં હિંદુનું નખખોદ વાળી રહી છે.

આ સંસ્તનત રાક્ષસી કેમ છે તેનાં કારણોમાં હું ઉતરવા નથી માગતો. પણ પંખળના અત્યાચારો કરનારી, છ છ સાત સાત વર્ષના બાળકોને તાપમાં ચલાવી મારી નાંખનારી, ઓરતોની લાજ લેનારી, અને જે અમલદારોએ આ અત્યાચારો કર્યા તેણે કાંઈ ગુન્હા નથી કર્યા, તેમણે તો સંસ્તનતને બચાવી એમ કહેનારી સંસ્તનતના તાબાની સાળાપાઠશાળામાં બચવું મારે

મન મહામાં મહા અધર્મ છે. મારા વડીલમાંથી પંડિતજીને એ ધર્મ લાગે છે. મને મારા શાસ્ત્ર એવું નથી લાગ્યું. રાવણના હાથથી હું ગીતા નથી શીખી શકતો, કુરાન નથી શીખી શકતો, ખાઇમલ નથી શીખી શકતો. ગીતાજીનું ધાર્મિક દષ્ટિએ અભ્યસન કર્યું હોય તેની પાસેજ શીખું. દારૂ પીનારા પાસે કેમ શીખી શકું ? મારો આત્મા કેટલો સગળી રહ્યો છે તેનો તમને હું ખ્યાલ નથી આપી શકતો. આ સંસ્તનતની મેં ૩૦ વર્ષ સેવા કરી તેમા કાંઈ ભુરું કર્યું એમ કહેવા માગતો નથી. માત્ર હવે હું એને સેવા આપી શકતો નથી. કારણ હવે મેં પંજમના અત્યાચારો જોયા છે; એટલુંજ નહીં પણ હું એ પણ જોઈ શકું છું કે એ સંસ્તનત કેટલાંય વર્ષ થયાં હિંદનું એવું નબોદ વાળી રહી છે કે જેની સરખામણીમાં પંજમના અત્યાચાર કાંઈ વિસાતમાં નથી. તમારા જેવડો હું હોય ત્યારે દાદાભાઈ નવરોજીજીનું ‘Poverty and the UnBritish Rule in India’ મેં વાંચેલું. તેમાં જે Progressive drain—હિતરોત્તર વધતું જતું દ્રવ્યસ્રોત—સાબીત કરેલું છે તે આજે એણું થયું છે ? ભરકરી ખર્ચ વધતું ગયું છે કે નહીં ? પેન્શનોમાં તણાતાં નાણાં વધ્યાં છે કે નહીં ? પરદેશી માલ વધુવધુ આવતા જાય છે કે નહીં ? આનો જવાબ જો ‘હા’ હોય તો હું કહું છું કે લોર્ડસિંહ જેવા ભલે ગવર્નર થાઓ, અરે પંડિતજી જેવાને વાઇસરોય બનાવતામાં આવે તો પણ તેને સલામ કરવા હું નજ જાઉં. ખરી સ્થિતિ એ છે કે આ રાજ્યપ્રથા નીચે આપણી ગુલામી વધતીજ ગઈ છે. અને ગુલામ જ્યારે ગુલામીની શૃંખલાની ચમક જોઈને મુગ્ધ થાય છે ત્યારે તેની ગુલામી સંપૂર્ણ થઈ કહેવાય. ૩૫ વર્ષ ઉપર જે ગુલામી હતી તેના કરતાં આજે આપણામાં વધારે ગુલામી છે એમ હું કહું છું. આપણે વધારે હતાશા બનતા ચાલ્યા છીએ. આપણામાં નામ-દીર્ઘ વધતી ગઈ છે—એટલે તાત્વિક દષ્ટિએ કહું તો જરૂર કહું કે આપણામાં ગુલામી વધતી જાય છે.

સસ્તનતે હિંદુસ્તાનને નાપાક બનાવી દીધું છે

આજુ બચવાનદાસના વિદ્વતાપૂર્ણ બાબ્યાનનો એક ભાગ મારી સ્મૃતિમાં આવ્યાજ કે છે-તેમણે કહ્યું છે કે આપણા રાજ્યાધિકારીઓ જ્યારે વણિક બનીને રાજ્ય કરે. અને વણિક બનીનેજ નહીં પણ જ્યારે ભાંગ માંગ જેવા નિશાનાં સાધનોનો વેપાર કરે ત્યારે તે અધમ બને છે. તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ સસ્તનતે હિંદુસ્તાનને નાપાક બનાવી દીધું છે. આમકારી ખાતું વધતુંજ જાય છે-સ્વદેશી દુકાનો પડી ભાગી દારૂની દુકાનો વધતી જાય છે, ગોખલેજ જેવાએ શાળાઓ વધારનાનો અવાજ કાઢ્યો હતો પણ સ્થિતિ એ છે કે સને ૧૮૫૭ માં પંજાબમાં જ્યારે ૩૦૦૦૦ શાળાઓ હતી ત્યારે આજે ત્યાં ૫૦૦૦ છે. સરકારે એ શાળાઓને હઠાવી. સરકારનામાં યોજનાશક્તિ છે. આપણામાં યોજનાશક્તિ છે ? પણ આપણને તો તેમણે ભ્રમણામાં રાખ્યા છે. એ લોકો આપણને સ્વરાજનો શો પાઠ શીખવવાના હતા ? કાઉન્સિલમાં જઈને આપણે સ્વરાજ્યનો પાઠ શીખીશું ? સ્વરાજ્યશક્તિ શીખવા માગતા હો તો આરમ્બો પાસે જાઓ, બોઅરો પાસે ચાલ્યા જાઓ. હું તો કહું આપણામાં સ્વરાજ્યશક્તિ આજે પણ છે પણ આપણે સિંદ છતાં પોતાને બહારાં માની બેઠાં છીએ. આત્મા જેનામાં છે તેને કાણુ ડરાવી શકે ? આ ભાવના તમારામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તમને ખરી તાલીમ મળી. એ તાલીમ પ્રથમ લીધા પછીજ તમે ખીજ સામાન્ય તાલીમ લઈ શકો. આજે તો તમારી બેડીઓને વધારે જકડે એવા તાલીમ તમે લેઈ રહ્યા છો. ડિમીઓ ઉપર મુગ્ધ હોવાને લીધે આપણે આજે કહી રહ્યા છીએ કે આપણને ચાર્ટર જોઈએ છે. આ કાડો નીચે આપણે નથી બજાતા તેનું કારણ શું ? આવાં બધાં મકાનો આપણને શા સારું જોઈએ ? દેશમાં જ્યાં કેટલાંએ માણસોને પૂરું ખાવા પણ નથી મળતું, જ્યાંની સ્ત્રીઓ બહુ જવાનું ખીજું વસ્ત્ર ન હોવાને લીધે દિવસના દિવસ સ્નાન કરી શકતી

નથી, ત્યાં તમને જ્ઞાન મેળવવા માટે મોટી મહેલાતો જોઈએ ? જો તેમ હોય તો તમે અસહકારને ભુલી જાઓ. તમને દેશને માટે કંઈ હોય, મારામાં જે આગ સળગી રહી છે તે તમારામાં સળગી રહી રહી હોય તો મકાન બકાનની વાત ચૂલી જાઓ અને હું કહું છું તેવો અસહકાર કરો. જો તમે તેમ કરશો તો જે પ્રતિજ્ઞા મેં બીજે સ્થળે કરી છે તે હું આ પવિત્ર સ્થળમાં પાછી કરું છું કે એક વર્ષમાં આપણને સ્વરાજ્ય મળશે.

અ બહકતી આગમાંથી હટી જાઓ.

પણ ફરી ફરીને હું કહું છું કે તમે તમારા ધર્મને પિછાનો તોજ એ મળે. હર્ષનાદો કર્યો એ ન મળી શકે. હું આ વાતો કમ કરી રહ્યો છું ? મને ધનદોષત નથી જોઈતાં, માનઅક્રામ નથી જોઈતાં, હિંદુસ્થાનનું તાજ નથી જોઈતું. મને તો હિંદુસ્થાનની આઝાદી જોઈએ છે. મને બધા કહે છે કે તમે બાળની સાથે મળીને જાઓ. પણ હું મળી નથી જઈ શકતો. મારા હૃદયનો મત છોડીને હું એક નથી થઈ શકતો. અંતરાત્માનો અવાજ તરંગોડીને હું એક નથી થઈ શકતો. સિક્કાન્તની વાતને છોડીને મળવા નથી માગતો. સિક્કાન્તની વાત એ છે કે સ્વરાજ મેળવવું હોય તો પ્રત્યેક જણે આઝાદ થવું જોઈએ. તમે જેમ સામેનાં ઝાડોને જુઓ તેમ તમારો અંતરાત્મા પ્રત્યક્ષ અનુભવે કે આ સહનત રાક્ષસી છે, અડી બચવું એ પાપ છે. લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સૂઝે તેટલું કહે કે અમારો કાર્મ કમળો નથી, પણ ગુપ્ત રીતે પણ છે પોતાની અસર ચલાવી શકે છે, જો તમને એમ લાગી જાય કે આ સહનતની પાસે તાલીમ લેવી એ બેવકાફ છે તો તમે એક ક્ષણ પણ આ વિદ્યાલયમાં ન રહેજો, એની ગંધ પણ ન લેજો.

હું તમને કહું છું કે આ બહકતી આગમાંથી હટી જાઓ. અને બંધાય જોખમો ઉઠાવો. મને બીજો પ્રશ્ન ન પૂછશો. વિદ્યા-ર્થીઓ શું કરે એમ ન પૂછશો. પ્રૌદેસરો નથી, મકાનો નથી, ક્યાં

શીખશું, એમ ન પૂછજો. તમારામાં તાકાત હોય તો તમારાં ઘરમાં પાઠ્યા જાઓ. ઘર તમારી યુનિવર્સિટી છે. તમે વિનયી થાઓ, તમે સત્યશીલ થાઓ તો તમારું યુનિવર્સિટી છે. પણ તમે આ મંદિરો (વિદ્યાલયનાં મકાનો તકફ આગળા કરીને) સાથે મુકાબલો કરવા માગશો તો તમે પડશો. આ મંદિરોની સાથે તમને આસક્તિ થઈ હશે તો તમે ભ્રષ્ટ થયા છો. એ મંદિરો અને આપણાં ઘરો વચ્ચે સામ્ય છે? વિદ્યાલયમાં તો તેવું કાંઈક છે પણ અહીં તે પણ નથી. અહીં તો આ ફવજ લુટના પૈસામાંથી બનેલા છે. જે સ્વતંત્ર નથી તે ઇશ્વરની પ્રાર્થના પણ સુખે નથી કરી શકે. તમારી માનસિક, આત્મિક, શારીરિક સ્વતંત્રતા આજેજ તમે મેળવી શકો એમ છે. આ વિદ્યાલયમાંથી નીકળી નારાયણનો મંત્ર જાપીશું, રામનું નામ જાપીશું તો પણ તે બારે તાલીમ છે એવો જેને વિશ્વાસ આવી જાય તેણે ઉપર કહેલો ત્રણે સ્વતંત્રતા મેળવી છે. હિંદુસ્થાનના વિદ્યાર્થીઓમાં હું આ વસ્તુ પુકડી શકું તો હું તેમનામાંથી સ્વરાજનું લક્ષકર બનાવી શકું. હું કહું છું કે આ સસ્તનતની પુકં જ્યાં સુધી એ પાઠશાળામાં સીધી અથવા આડકતરી રીતે અસર કરી રહી છે ત્યાં સુધી તમારે એ પાઠશાળાઓને ઊડાડેજ છૂટકો. પણ તમારામાં આત્મવિશ્વાસ ન આવ્યો હોય તો તમે છો ત્યાંજ રહેજો.

ખીનશરતે વિદ્યાલય છોડો.

અહાં ૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યાલય છોડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેથી મને દર્દ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી દર્દ નથી થતું, પણ તે વિદ્યાર્થીઓમાં રહેને અવિશ્વાસ હોય, એ વાતથી દર્દ થાય છે. તમે જે માનતા હો કે ગાંધી જાદુગર છે, તે આવશે એટલે વિદ્યાલય બનાવી દેશે તો તે તમારી બૂલ છે. તો તો હું તમને કહું છું કે અનારંજ એ પ્રથમ બુદ્ધિલક્ષણ છે. તમે આટલું વિચાર્યા વિના જે વિદ્યાલય છોડશો તો હું પાપી બનીશ. હું તો તમને કહું છું કે તમે વિદ્યાલય છોડીને ઘરમાં બેસો. આ આગમાંથી બચી જાઓ. તમારામાં આત્મ-

વિશ્વાસ હશે તો આજેજ વિદ્યાલય બનાવી શકશે. પણ પંડિત જ્ઞાન-હરલાલે, અને અલીગઢમાં મહમદઅલીએ કહ્યું છે તેમ ચરત ક્યાં વિના છોડો. તમને છોડવી હોય તો સાત હજાર વાર છોડો નહીં તો પાછા જાઓ. પણ છોડીને પાછા જવાના હો તો છોડશોજ નહીં. આપણા ધર્મનું પાલન ન કરીએ તો આપણો દેશ આપણો નથી. તમને-તમારી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને પવિત્રતાને-હું કહી રહ્યો છું તેનો ખ્યાલ કરજો-ફરી ફરીને કહું છું કે તમને જરા પણ અદેશો હોય તો તમે માલવીયજીનુંજ માનજો. તેમણે આ વિદ્યાપીઠ બનાવવા પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય કર્યા છે. પણ અંતરાત્મા જેમ સામેની વસ્તુ ચોખ્ખી જુએ છે તેમ અહીં રહેવું એ પાપ છે એ વાત તમને સ્પષ્ટ લાક્ષી જાય તો તમે છોડજો. ‘પ્રાપ્તે તુ પોઢશે વર્ષ પુત્ર મિત્ર વદાચરેત્’ એ આપણું શાસ્ત્રવચન છે. અને તમે ૧૬ વર્ષ ઉપરના હો છ તમને મેં આજે કહ્યું તે કહેવાનો મને અખત્યાર છે. આવીજ તાલીમ મેં મારા પુત્રોને આપી છે અને મેં તેમનું કશું નથી બગાડ્યું. અંતે તમને કહું છું કે તમને કાશીવિશ્વનાથ પવિત્રતા આપો, ધૈર્ય આપો. તપશ્ચર્યા આપો અને બીજી જોઇતી સામગ્રી આપો.”

આ ભાષણ તો વિદ્યાર્થીઓની આગળ વિદ્યાર્થીઓનીજ જમીન ઉપર થયેલું પણ પંડિતજીની તો ખાસ આગણી હતી કે તેમણે પોતે વિદ્યાર્થીઓને જ્યાં ઉપદેશ આપ્યો છે ત્યાંજ ગાંધીજી પણ તેમને ઉપદેશ આપે; એટલે બીજે દિવસે વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થી પંડમાં ગાંધીજીએ બોલવાનું સ્વીકાર્યું- પંડિતજી અને અધ્યાપકો પણ સૌ હાજર હતા. એ ભાષણના હેવાત્રમાં મયા ભાષણમાં આવી મચેલી ખામ-તોની પુનરુક્તિ હું નહીં કરું. આરંભમાં અલીગઢ અને કાશીજીમાં પોતાની સમક્ષ આવી પડેલા કાર્યની ગાંધીજીએ તુલના કરી.

અલીગઢ અને કાશીજી.

‘અહીં બેસીને જે દસ અલીગઢમાં જોયું હતું તેનું સ્મરણ

કરી રહ્યો છું. અલીગઢમાં ગયો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતો કરી ત્યારે ત્યાંના હોલમાં મારે જે તેમને કહેવાનું હતું તે મેં કહેલું. તે પ્રસંગે મારી જુએદારી બારે હતી એ મને ખબર હતી. તે સંસ્થા આ સંસ્થાથી વધારે જૂની છે એનું પણ મને જ્ઞાન હતું. મને ખબર હતી કે તે સંસ્થા માટે તેમની મહત્ત્વત પણ બહુ બારે હતી. મને એ પણ ખબર હતી કે એ સંસ્થા એક મહાન મુસલમાને પેદા કરી હતી. છતાં જુદર થઈ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને કહેવાનું હતું તે મેં કહ્યું. માફ દિલ રૂદન કરી રહ્યું હતું કે હું આ શું કામ કરી રહ્યો છું? મારી આસપાસની ઈમારતો જોઈને આજે પણ માફ દિલ રોષ રહ્યું છે. આજે વિશેષ રૂદન કરી રહ્યું છે. કારણ અના પ્રાણ મારા પૂજ્યગંધુ છે-જેને હું વડીલગંધુ સમજું છું. તેમની સલાહ લીધા વિના હું કાંઈ ન કરતો. હિંદુસ્તાનમાં માફ જીવન એમની સાથે રહીને વ્યતીત કરીશ એવી મારી અભિલાષા હતી. આવો મારો તેમની સાથે સંબંધ-અલીગઢમાં તેવી સ્થિતિ ન હતી અલીગઢ સંસ્થાનો પ્રાણ કોણ છે તેની મને ખબર નથી. અને અવિશ્વવિદ્યાલયમાં બેસીને મારા મુરજી બાઈને કાંઈ દુઃખ થાય એવું રખેતે કાંઈ ન કહેવાઈ જવાય એ બીકથી હું કંપી રહ્યો છું. પણ મારો ધર્મ મને સમજાવે છે કે મારા દિલમાં જે મને ધર્મ લાગે તે વાત કરવાની આવે ત્યારે મારે મારી પ્યારામાં પ્યારી વસ્તુને પણ છોડવી જોઈએ. એજ વસ્તુ આજે હું કરી રહ્યો છું. પણ તમને કહેવા માગું છું કે અમારા તીવ્ર મતભેદ છતાં મારા પૂજ્યભાવમાં જરાપણ ઉણપ નથી પડવાની. તેમ તમે માફ કહેલું કરશો તો પણ પંડિતજી પ્રત્યેનો તમારો પૂજ્યભાવ તમે પ્રથમના જેટલોજ કાયમ રોખશો એવી હું આશા રાખું છું.

પ્રમાદી થવા માટે પાઠશાળા ન છોડશો.

માફ દિલ વિશ્વાસ દે છે કે પંડિતજી જે કામ કરી રહ્યા છે તે તેમનો ધર્મ સમજીને કરી રહ્યા છે, એટલે અમારી મૈત્રીમાં

કાંઈ ઝોછાપણું થઈ જ ન શકે. પંડિતજી અને અધ્યાપકો માટેની તમારી પૂજ્યભાવના એજ રીતે કાયમ રહે એમ હું માનું. તમારી શુદ્ધિ અથવા દેશભક્તિ તેમના કરતાં વધારે છે એમ પણ ન માનશો. માત્ર વિચારનો ભેદ છે. આજે આખા હિંદુસ્થાનના પ્રત્યેક પુરુષ અને સ્ત્રીની એક ભાવના થઈ શકે તો હિંદુસ્તાન આજેજ સ્વતંત્ર થઈ શકે. પણ જે જે મુલકોએ આવી લડત ઉઠાવી છે તેઓમાં મનભેદો પણ રહ્યા જ હતા. એ બધામાંથી ઉગરી જઈને તેઓ સ્વતંત્ર થયેલા છે. તેમણે જે કળટ સહેલાં તે કળટ મદન કર્યા વિના આપણો દેશ પણ સ્વતંત્ર ન થઈ શકે. તમે તમારી સમ્યક્તા ન છોડશો, વિનય ન છોડશો, નમ્રતા ન છોડશો. તમારી સાથે ન જનારા વિદ્યાર્થીઓ તરફ ધ્યાન ન કરશો, તેમને સતાવશો નહીં. તમે એવાં કામ કરજો કે જેથી તમારે વિષે આપણા માનનીય ભાઈઓમાં જે અવિશ્વાસ રહ્યો છે તે નીકળી જાય. તમે વિચાર-ચતી બદલ નીકળી તમારું ધર્માચરણ વધારશો તો તેમના આશીર્વાદ મેળવશો. તમે અવિચારથી વિદ્યાલય છોડી, તમારા સ્વાર્થને સાધશો, દંભી થશો, બ્યસની થશો, સેવાધર્મ છોડશો તો તેમના આત્મા અને મારા આત્માને દુઃખ થશે. તમે કાંઈની સલાહ માગતા હો તો પંડિતજીની જ માનજો, પણ તમારે કાંઈની સલાહની જરૂર ન રહી હોય અને તમે નિશ્ચય કર્યો હોય, તમારું દિલ પુકારીને કહેતું હોય કે અસહકાર એ તમારો ધર્મ છે, તો તમે બેશક નીકળજો અને પંડિતજીનો આશીર્વાદ લઈને નીકળજો, તેઓ તમને એક ધણુ પણ નહિ રોકે.

હું એકાન્તિક અસહકાર કેમ નથી કરતો ?

આગળ જતાં આજનું શિક્ષણ દોષોવાળું છે માટે નહીં પણ ‘અધર્મીના હાથનું સુવર્ણ’ દાન પણ ન લેવાય, અધર્મી હાથે વિદ્યાનું પણ દાન ન લેવાય’ એ ખાતર વિદ્યાલયનો ત્યાગ કરવાનું પોતે સમજતી રહ્યા છે એ જણાવીને ગાંધીજી બોલ્યા:

‘ હું આ સસ્તનતનો જરૂર ત્યાગ કરૂં પણ તેમ કરૂં તો હિંદુ-સ્તાનનો હું જે પેગમ આપવા માગું છું તે ન આપી શકું એમ મને લાગે છે. માટે જ હું આ અસહ્ય સ્થિતિમાં માફ જીવન બચીત કરી રહ્યો છું રાવજીરાજ્ય હોત અને તુલસીદાસ સુણાવત તેમ હું સુણાવી રહ્યો છું કે આ આપણે માટે પણ રાવજીરાજ્ય છે. હું કલાકની પ્રત્યેકપળે એજ જાપ જાપી રહ્યો છું કે આ સસ્તનતને હું શી રાતે કઠાવી શકું યા તો સુધારી શકું. એજ ધરાદાયી હું આ દેશમાં રહ્યો છું.

દેશની ખાતર ઉચ્ચ શિક્ષણનું બલિદાન આપો.

ખીજી વિદ્યા મળો યા ન મળો પણ આ વિદ્યા છોડો એમ કહી પાછું તેમણે જણાવ્યું કે ચાલુ સ્થિતિ માટે ખરો વૈરાગ્ય, પોતાના જેવો વૈરાગ્ય છુટયો હોય તો જ, સ્વતંત્રતા માટે કશો વિચાર કર્યા વિના દેહનો ત્યાગ કરવો એ પણ ધર્મ છે એમ લાગતું હોય તો જ-છોડજો. આ વિદ્યાલયમાં ભારેમાં ભારે કેળવણી મળતી હોય, સગવડો મળતી હોય તો તેને પણ હિંદુસ્તાનના લાભ માટે બલિદાન આપવાની જરૂર છે.

સંયમ અને વિનય.

અસહકાર પરમ સંયમધર્મ છે. તમારામાં અસહિષ્ણુતા હોય તો તમે અસહકારી નથી થઇ શકતા. પિતામાતા પ્રત્યેના ધર્મ વિષે એટલું જ કહું છું કે તમે નિશ્ચય કર્યો હોય તો અદબથી ભારે વિનયપૂર્વક તેમની પાસે ચાલ્યા જાઓ, તેમની સાથે દલીલ કરજો. અને તેમની વાતથી તમારું દિલ હાલે છે એમ તમને લાગે તો જરૂર તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરજો. તમારા પ્રત્યેક કાર્યમાં વિનય માગું છું, ધર્મ માગું છું. જે પ્રતિજ્ઞા લઇને તમે પાઠશાળા છોડશો તે જ પ્રતિજ્ઞાનો તમે ધર્મ પાલનને તરછોડશો તો ભંગ કરશો. માટે તમારે વિનયની તાલીમ પહેલી લેવી પડશે. અને તમારે બલિદાન દેવા

પડશે. ‘ભારે’ ઠહું છું કારણ આજની દીનદશામાં આપણે નામદં
 થઈ ગયા છીએ અને રોટીનું સાધન તજવું એ પણ મોટું
 બલિદાન છે.

અતે પણ ફરી ફરીથી ઠહું છું કે ‘તમને જેમના ઉપર
 વિશ્વાસ હોય તેવા અધ્યાપકો અને માલવીયાજીને મળીને નિશ્ચય
 કરીને પાઠશાળા છોડશો અને તેમનો આશીર્વાદ લેશો.’

બંગાળના નવજવાનોને—

પ્રિય તરણ મિત્રો,

રાષ્ટ્રના આફવાનને તમે આપેલા જવાબની ખબરો હમુ હમ-
ણીજ મહેં વાંચી છે. એનાથી તમે દીપી નીકળ્યા છો અને બંગા-
ળને પણ તમે દીપાબ્યું છે. મેં એનાથી એછાની આશા રાખીજ
નહોથી, ખરે વધુ નીજ આશા રાખી રહ્યો છું. બંગાળ બારે પ્રતિ-
ભાવાન છે; એથીયે બારે એતું અંતઃકરણ છે. હિંદુસ્તાનની અધ્યા-
ત્મપ્રધાન સંસ્કૃતિનો વારસો બંગાળેજ સૌથી વધારે પ્રમાણમાં
મેળવેલો છે.

કલ્પનાશક્તિમાં, શ્રદ્ધામાં, ભાવનામાં, હિંદના બીજા ભાગ
ભાગોના કરતાં તમે ચડો છો. ડરપોકપણનો ડાઘ તમે બંગાળીના
નામ ઉપરથી સાવ સાફ ધોષ કઢાડ્યો છે. આ સ્થિતિ વચ્ચે આજ
સુધી મોખરે રહેતું આવ્યું તેમ આજે પણ ફરી એક વાર બંગાળ
રાષ્ટ્રપ્રવૃત્તિને મોખરે કેમ ન રહે !

તમે પગલું બર્ણ્ય છે; હવે પાછી પાતી કરવાનો વિચાર પણ
મનમાં આવવા હેતા ના. તમને આટલા દિવસ વિચાર કરવા મળેલા.
તમે થોભી જોયું છે; વિચાર કરી જોયો છે. તમે રાષ્ટ્રને અસહકારનો
એટલે કે આત્મશુદ્ધિનો, આપભોગનો, હિમ્મતનો અને આશાનો સદેશ
આપનારી મહાસમાની બેઠક તમારે ત્યાં ભરેલી. નાગપૂરની મહાસ-
ભાષે તમારે ત્યાંની બેઠકે કરેલો નિર્ણય બહાલ રાખ્યો છે; વધારે
મજબુત, વધારે શુદ્ધ કર્યો છે. મહાસભાએ એ સંદેશ પ્રથમ સંભ-
ળાવ્યો ત્યારે આપણામાં વિરોધ, શંકા અને અણરાગ હતાં. તેજ
નાગપૂરમાં ફરી સંભળાવ્યો ત્યારે પરમાવધિનો આનંદ, સમાધાન
અને સંપૂર્ણ એકમતીથી આખા સમાજનું અંતર ઉજળી રહ્યું હતું. તમે
હા ના કરવાને, એ સંદેશો ઝીલી લેવાની ના પાડવાને, મુખત્યાર
હતા. તમે શ્રેષ્ઠ છતાં દુનિયાના ડહાપણવાઓની દૃષ્ટિએ એછો સાવ-

ચેતીવાળો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. હવે તમારી પોતાની જાતને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય-રાષ્ટ્રહાર્ષને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય-તમારાથી પાછા ફરી શકાય નહિ.

પણ ચાલુ રાજ્યતંત્રે અને તેથીયે ચડી જઈને તો આજની પાશ્વત્ય કેળવણીએ આપણી બુદ્ધિને ઘેરી ન લીધી હોત તો આપણને આજે આ સવાલનો આમ વિચાર કરવાનું જ રહેત નહિ. આર-ઓનો જ દાખલો લ્યો, બહાદુર આરબજાતિ પોતાની સ્વાધીનતા પણ જાળવી રહે અને બીજી બાબુએ તેમને ગુલામ બનાવનારાઓની શાળાઓમાં શિક્ષણ પણ લેતી જાય એવા દેખાવની શું કદપના સરખી કરી શકાય ખરી ? એમની પાસે જઈને એમના ઉપર આક્રમણ કરનાર પરદેશીઓની શાળામાં ભણવા જવાનું કહેનારને તેઓ કેવળ હસી કહાડશે, આપણી બાબતમાં પણ એકવાર જે સરકારને આપણે ખરી કે ખોટી પણ આપણી ઇચ્છા મુજબ વર્તવાની ફરજ પાડવાનો અથવા તો તેનો નાશ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે તેના આશરો હેઠળ ચાલતી શાળાઓનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં એ વાત શું તેટલીજ બહે વધારેજ લાગુ નથી પડતી ?

દેશનો એકાદ વર્ગ પણ ન્યાં સુધી કાર્યમાં, આપબોમમાં, તપસ્યામાં સાવ નહિ ઢંકાઈ જાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય મળવાનું નથી. શ્રમજનજાતી અને દલીલથી સરકાર થોટી જ સમજી જનાર છે ? સંસ્થાપના અને શરાતનનાં કૃત્યોને જ તે જોળખશે.

તલવારનું શરાતન તેઓ સમજે છે અને એ તલવારનો તોડ-પણ આપણી સામે તેઓએ કરી રાખ્યો છે. એતો આપણે ક્યારે ભૂલેચૂકે પણ ખુનામરહી કરીએ એની વાટજ જોઈ રહી છે. ખુનામરહીનો મુકાબલો કરવામાં અને તેને દાખી દેવામાં તે અજીત છે, તેથીજ આપણે અહિં સાધર્મ ઉપર દૃઢ રહીને તેમની હિંસાવૃત્તિને થીજવી દઈશું, તલવાર ચલાવવાની તરજ જોના ઉપર તે ચાલવાને ટાંપી રહી હોય છે તેના તરફથી કશો જવાબ ન મળતાં એની મેળ

મરી જાય છે. અહિંસા અસહકારનો પાયો છે, તેથી તમે તમારાથી જૂદા પડનારાઓ પ્રત્યે રખે અધીરા કે ઉછાંછળા બનતા. અસહિષ્ણુતા એ જળરજ્જીનો જ એક પ્રકાર છે અને તેથી તે આપણે સ્વીકારેલા ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. અહિંસામય અસહકાર સાચી લોકસત્તાનો પદાર્થ પાઠ છે, જે ક્ષણે મને તેવી ઉશ્કેરણી વચ્ચે પણ આપણી અહિંસાવૃત્તિને ઉદ્દેગ નથી એ આપણે બતાવી આપી શકીશું તે જ ક્ષણે આપણું કાર્ય સિદ્ધ થયું સમજવું, કારણ તે જ ક્ષણે આપણે અસહકારનો આખો કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકી દીધો હશે.

પણ આટલા ઉપરથી તમે રખે હડખડી ઉઠતા, રાષ્ટ્રો અને જાતિનો કંઈ ગણિતની ગણતરીઓ પાળીને નથી ચડતી કે નથી પડતી, એક દિવસની અંદર રાષ્ટ્રો સજીવન થયા છે અને એક દિવસમાં નાશ પામ્યા છે. ત્રીસ કરોડ માણસ જેવાં માણસને પોતાના સામર્થ્યનું જ્ઞાન થવાનીજ માત્ર ખોટી છે, થયું તેજ ક્ષણે એ સામર્થ્યનો ઉપયોગ સરખો કર્યા વગર તેઓ તત્કાળ સ્વાધીનજ બન્યાં સમજવાં. આડહું સૂઝી આવવું શું બારે મુશ્કેલ છે ? એ જ્ઞાનને અભાવેજ આટલા દિવસ રાજ્યકર્તાઓ આપણને એકબીજા સામે લઢાવીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શક્યા. એ રીતિ ચાલવા દેવા ઇન્કાર કરીએ તેજ ક્ષણે આપણે આપણા માલિક છીએ; તેઓ કોણ છે ?

તેથીજ શાળા કાલેજોમાં જનારા તરૂણ નવયુવકો જેવા અને બાવનાભર્યા વર્ગો જેમની ઉપર સરકાર પોતાની જાળ રહેજમાં પાશરી શકે છે, તેમની તરફ અસહકાર પહેલું ધ્યાન આપે છે.

વળી આપભોગનો પણ ન્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી સંખ્યા સામું જોતાં આપણે બાત્રે આવતો આપભોગ તો છેજ નજીવો લાગેવા માટે છે. કારણ શો આપભોગ તમારી પાસેથી માગવામાં આવ્યો છે ? તમારા પુસ્તકો બહુતરને એક વરસને માટે અગર સ્વરાજ્ય સ્થપાય ત્યાં સુધીને માટે બંધ રાખવાનો. આખા વિદ્યાર્થી જગતમાં મારામાં વસતી શ્રદ્ધા મૂકી દેવાનું મારામાં સામર્થ્ય

હોય તો હું તો કહું છું કે એક વરસ પણ અભ્યાસો છોડવા પડનાર નથી.

અને અભ્યાસત્યાગની એ મુદત દરમ્યાન એ એક વરસથી પણ વહેલું સ્વરાભ્ય કશી ગરબડ વમર ઘેર કરવાની રીત શીખી લેવાનું પણ હું તમને કહી દઉં છું. હું તમને રેંટીઆની ભેટ કરું છું અને સૂચવું છું કે તેમાં હિંદુસ્થાનની આર્થિક દુર્દશાનો છંકલ રહેલો છે.

પણ મારી આ સૂચનાનો અસ્વીકાર કરી શ્રી૦ દાસે તમને આપવા કહેલા મહાવિદ્યાલયમાં પણ તમે જઈ શકો છો. ગુજરાતના મહાવિદ્યાલયમાંના તમારા વિદ્યાર્થી બંધુઓએ તો રોજના ૪ કલાક કાંતવાને આપવાનું માથે લીધું છે. એક સુંદર કળા શીખી લેવી અને સાથે નાગાને ઢાંકવાનું પ્રુણકર્મ સાધવું એ બારે આપ-બોગ નથી જ.

સરકારી કોલેજો ત્યાગીને ત્હમારો ધર્મ તમે બજાવ્યો છે. તમારા વખતનો ઉપયોગ કરવાનો સહેજામાં સહેલો અને સૌથી વધુ લાભદાયક માર્ગ મ્હેં તમને બતાવ્યો છે.

ત્હમારો નિશ્ચયમાં દઢ રહેવાનાં બળ અને હિમ્મત પ્રભુ ત્હેમને આપો.

સુતરને તાંતણે સ્વરાજ્ય.

ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય, અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓને, નવ માસમાં સ્વરાજ્ય મેળવવા સારું શું કરવાની ફરજ છે તે સમજાવતાં, ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે બાષણ આપ્યું હતું.

મારી ઉમેદ હતી કે મુસાફરીથી પાછો ફરીશ, ત્યારે તમને મળીશ, તમારી સાથે મસલત કરીશ, સુખ દુઃખની વાતો કરીશ અને મારા મુસાફરીના અનેક અનુભવોમાંથી થોડાં ટીપાં તમને આપીશ. તે વખતે મહેને ખચર નહેતી કે જે સંદેશો આજે બે દિવસ થયાં હું જેને તેને આપી રહ્યો છું તેજ સંદેશો આજે હું તમને આપીશ જે વસ્તુ અત્યારે હું તમારી આગળ મૂકવાનો છું તે કંઈ નવી નથી. તે વસ્તુ મારા મનમાં મૂળથી રહ્યાં જ કરી છે ટાંણે કટાણે મહેને વિચાર કર્યાં જ કોધો છે, એનો અમલ પણ કોધો છે. પણ મારી જાંઘડીમાં અમુક વસ્તુઓને અમુક વખતે જ હું ઘોળા દિવસના જેવી જોઈ શકું છું. જેમકે રોલેટ એકટની ચળવળ વખતે નડિઆદમાં મહેને એક દિવસ એકાએક ઉગી આવ્યું કે કાયદાઓનો સવિનય ભંગ કરવાને પ્રજા હજી તૈયાર નથી. નડિઆદમાં હું પોતે રહ્યો હતો અને મારી માન્યતા પ્રમાણે મહોટામાં મહોટું કામ મહેને ત્યાં કર્યું હતું. ત્યાંનાજ માણસોએ ભોંત ભુલે તેવી મહોટી ભૂત કરી. મહેને જોયું કે કાયદાનો સવિનય ભંગ તો તેજ કરી શકે કે જેણે ધારતીથી નહિ પણ સમજીને આખો જાંઘડી કાયદાને માન આપ્યું હોય.

મહાર મહાર અજ પાછું ખેંચી લેવું પડ્યું. આવી રીતે અમુક વસ્તુ અમુક પ્રસંગેજ ઉગી આવે છે. હું વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે ભૂમિતિમાં મહેને કંઈ સમજાતું નહિ. ૧૩ મા પ્રમેય સુધી ભૂમિતિ શું એની મહેને ખચર જ ન પડે પણ પછી મું પ્રમેય જે વખતે શિક્ષક પાટીઆપર સમજાવ્યું તે વેળાએ એકાએક મહારા

અંતરમાં અનવાળું પડ્યું અને ત્યાર પછી હું રસપૂર્વક ભૂમિતિ શીખતો થયો. એજ પ્રમાણે આજે ત્રણ ચાર દિવસથી એક વસ્તુ માફારા મનમાં ઊભી ગઈ છે, આપણે અસહકારને સફળ કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, વિદ્યાર્થીઓની પાસે એમાં ભાગ લેવડાવવા માગતા હોઈએ, અને સ્વરાજ્ય એક વર્ષમાં જોઈતું હોય, તો આપણે શું કરવું જોઈએ ? જે વસ્તુ હું પ્રથમથી માનતો આવ્યો છું તેજ વસ્તુને હું અત્યારે તમારી આગળ મુકું છું. મહારો તો એ વસ્તુમાં મૂળથી જ અડગ વિશ્વાસ રહ્યો છતાં એ વિશ્વાસ શું કામ છે અનું એક પાસું હમણાં હું જેવું સમજ્યો તેવું અગાઉ નહોતો સમજતો.

કુલપતિ તરીકે હું તમને કંઈ કહેવા નથી આવ્યો. મહોદય ભાઈ તરીકે અથવા વડીલ તરીકે સલાહ આપવા અને મસલાત કરવા આવેલો છું. તે સલાહ આમહપૂર્વક તો આપવાનો જ. જેટલી દૃઢતા અને વિશ્વાસથી આજે હું આ વસ્તુ કહીશ તેટલી દૃઢતા અને વિશ્વાસપૂર્વક આ વસ્તુ અગાઉ કોઈવાર મહેં તમારી આગળ નથી મુકી. નિશાળો છોડવી, કેળવણી વગરના થવું, એતો આપઘાત કરવા જેવું છે એવું તમારું કહેવું હોય તો હું તમને કહીશ કે નિશાળમાં રહેવાનું પાપ છોડીને તમે અવશ્ય આપઘાત કરો. એ આપઘાતની માફી ઇશ્વર તમને આપી રહેશે. અત્યાર સુધી હું તમને અનેક વાતીઓ પીરસતો, આજે તો હું એ કહેવા આવ્યો છું કે અસહકારને જો તમે ખરો કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારી પાસેના એકેએક કલાક સુતર કાંતવામાં જ આપો. આ તમને નવી વાત લાગશે, આથી તમને આઘાત પહોંચશે. જેમને ખી. એ થવાની આકાંક્ષા છે અને જેમને આ વિદ્યાપીઠ એ ડીગ્રી આપશે એવી ખાત્રી આપવામાં આવી છે તેમને હું કહું છું કે આજે હાંદુસ્તાનને માટે રેડીઓ ચલાવવો એજ ભારેમાં ભારે ડિગ્રી છે. હું આટલે સુધી જાઉં છું તે મારા વિચારોનો જેટલો વેગ અત્યારે છે તેટલો વેગ હું તમારામાં આવેલો જોવા ઇચ્છું છું તેને લીધે છે.

હિંદુસ્તાન હાથથી ગયું તે આપણે સ્વદેશીનો લાગ કર્યો તેથી જ. હિંદુસ્તાનમાં સુતર કાંતવું એ એક જુદો ધંધો નહોતો. દરેક વર્ગની પ્રત્યેક સ્ત્રી સૂતર કાંતતી. ફેટલાક પુરૂષો પણ કાંતતા. હાકાના મલમલનું સુતર કાઢનાર પુરૂષો હતા. પણ એ તો મેં જોડા ધંધાદારીઓની વાત કરી. સામાન્ય રીતે કાંતવું એ ધંધો નહિ પણ કર્તવ્ય ગણાતું, ધર્મ મનાતો. કાંતવાનું હિંદુસ્તાનમાં ચાલુ હતું ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાન આઝાદ હતું; સમૃદ્ધ હતું. દેશની અંદરની માગણીને આપણે પેદા કરેલું કાપડ પહોંચી વળતું એટલું જ નહિ પણ તેથી વધતું અને પરદેશ જતું. એ જૂનકાળનો પ્રતિ-હાસ કહે છે. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ કેવાં પવિત્ર કે અપવિત્ર સાધનો વડે કપડાં વણવાનો ઉદ્યોગ નાણુદ કર્યો, કરોડો રૂપિયા મળે એટલા સાઈ તેમણે લડાઈઓ કરી, અંદરો સર કર્યા, વેપાર હાથ કર્યો અને છેવટે રાજ્ય વમાવ્યું. આપણે જ્યાં સુધી પશ્ચાત્તાપ ન કરીએ, આપણાઓની ઉપર ગુજરેલા જીલમ માટે જ્યાં સુધી પ્રાયશ્ચિત ન કરીએ ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય શી રીતે લઈ શકીએ ? દંડ દબાવે આપણે તે નથીજ લઈ શકવાના. દંડ દેવાની પદ્ધતિ આપણે છોડી દેવી રહી. દંડથી નહિ પણ આત્મશુદ્ધિથી જ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરીને આપણે અંગ્રેજને રાજ્ય કરતા અટકાવવા જોઈએ. આપણી અપવિત્રતાને લીધે જ તેઓ રાજ્ય કરી રહ્યા છે, નબી રહ્યા છે એમ જો તમે માનતા હો, નિર્મળ સાધનોથી જ હિંદુસ્તાનને તમારે જો ધેર કરવું હોય, તો શું કરવું જોઈએ ? પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઈએ. પહેલા કરતા તે કાંતવાનું કામ પાછું ઉપાડી લેવું જોઈએ. તમે કહેશો કે એ તો કામ સ્ત્રી વર્ગનું છે; તેમને કાંતવાનું કહેવા તૈયાર છીએ. હું કહીશ કે તેટલે નહિ ચાલે. પંજાબની સ્ત્રીઓની લાજ છુટાએલી આપણે જોવા વારો આપ્યો એ લાજે પણ આપણે પુરૂષોએ એ કાંતવાનો ધંધો કરવો જોઈએ. આ ધંધો ખાન-દાની બર્યો છે. આ ધંધો કાષ્ઠ બીજા ધંધાને બદલે કરવાનો નથી. પણ પ્રજાના ફાજલ વખતનો ઉપયોગ કરીને સૂતર કાંતવાનું છે અને

તેનાથી હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર કરવો છે. આપણું પ્રાયશ્ચિત પૂરું તો ત્યારે જ થશે કે ત્યારે આ પુરુષ અને આળસો બધાં કાંતના થઈ જાય. બ્રિટીશ માલના બહિષ્કારના હિમાયતીઓ લેંકેશાયરને પછાડવા માટે બહિષ્કારની વાત કરે છે પણ બંને પછાડવાના કરતાં પોતે કામથી ન પછાડવાની વાત કરવી એ મને તો ઠીક લાગે છે. જાપાન, વિશાલ અને અમેરિકાનું બાઈ બંધ કરવું હોય તો આપણને જરૂરનું બધું જ કાપડ આપણે ધરમાં પેદા કરી લેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી આપણે સૂતર પેદા નહિ કરીએ ત્યાં સુધી આપણને જરૂરનું તેટલું કાપડ આપણે વણી નથી લઈ શકવાના. અનુભવી વેપારીઓનું મહેવું છે કે આપણને જરૂરનું બધું કાપડ મિલોની મારફત મેળવવા ઇચ્છીએ તો તેટલી મિલો ઉભી થતાં પચાસ વસ જોઈએ. ત્યારે નવ મહિનામાં એ કાર્ય કેમ સાધવું ? મિલોથી તમે કરાડોનો ઉદ્ધાર કદાપિ નથી કરી શકવાના. જે અનેક ભાષાઓ અને જહેનના ઉધાડાં કરે છે તેમને ઠાંકી નથી શકવાના. કામ પણ દેશ એકલી ખેતી ઉપર નબી નથી શક્યો અને નથી નબી શકવાનો. ખેતીની જોડે મદદનીશ એવો બીજો ધંધો જોઈએ જ તે ધંધો કાંતવા વણવાનો જ છે તેનો આપણે પુનરુદ્ધાર નહિ કરીએ, તે નહિ શીખી લઈએ, ત્યાં સુધી આપણું બીજું બધું બહુતર ફાકટ છે.

આ બધું કહીને એ સિદ્ધ કરવા માગું છું કે જો આ વાત સાચી લાગતી હોય—અને દેશની મહાસભાએ ઠરાવ કરીને આ વાતની સમ્યક્ જાહેર રીતે માન્ય કરી છે—તો આપણે અત્યારે શું કરવું જોઈએ ? જો નવ મહિનામાં સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો વિદ્યાર્થીઓને માટે ખરી વિદ્યા એ જ છે કે હિંદુસ્તાનનો કાપડનો બૂખમરો મટાડવો. આજે હિંદુસ્તાનમાં કાપડનો બૂખમરો છે. અનાજનો બૂખમરો તેટલો નથી. એ કાપડ પેટે ૬૦ કરોડ રૂપિયા દર વરસે બહાર ચાલ્યા જાય છે. હિંદુસ્તાન આજે ૪૦ કરોડ રતલ સૂતર પરદેશથી અંગાવે છે. એટલું સૂતર આપણે ધરમાં કાંતી લેવું જોઈએ. વણનારની આપણે ત્યાં ખોટા નથી, કાંતનારની આજે ખોટા છે. વણના-

શ્રીઓની સંખ્યાનો ચોક્કસ આંકડો હજી મને મળ્યો નથી પણ તેમની સંખ્યા પચાસ લાખ કે તેથી વધુ જેટલી છે. જે એ પૈસાને બચા-

૧૦૦ રૂ. જે ૧૬ એ. ૧૦ કરોડ

રૂપીઆનો વેપાર દેશમાં જ ખેડવામાં કેટલા માણસોને રોજ મળે તેનો વિચાર કરો. કપડાને ધીની માફક વાપરવું જોઈએ. જોઈએ તેટલું કપડું વાપરી શકીએ એવી આપણી રિયતિ નથી. એકલા પહેરણથી ચાલે ત્યાં સુધી બીજું કંઈ ન પહેરવું જોઈએ. ટુંકા ઘોતીઆથી ચલાવે શકીએ તો લાંબુ નહિ પહેરવું જોઈએ. ૧૦ કરોડ રૂપીઆ બચાવવા માટે તેટલોજ મોટો આપબોગ આપવો પડશે.

[વિદ્યાર્થીઓ આ આખું વરસ આજ કામ ઉંચકી લે 'તો મહાસભાએ ઠરાવ્યા પ્રમાણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ્ય ધેર કરી શકે. પણ આને માટે મહા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અમુક શરતે તમે તમારું આ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. વિદ્યાર્થી પોતાનો અભ્યાસ અટકાવીને હિંદુસ્તાનને અર્થે મજૂર બને. તમારી મજૂરીને માટે તમે કંઈ મહેનતાણું ન લો તો તમારી મહેરબાની, પણ જેને લેવું હોય તે ખુશાથી લઇ શકે છે.

તમને સલાહ આપવાને હું યોગ્ય હોજીં તો તમને હું સલાહ આપીશ કે તમે તમારી કાલેજે છોડી દો. સ્વરાજ્ય માટેની લડતમાં તમારા તરફનો પુરો હિસ્સો આપવા માગતા હો તો હિંદને માટે જેટલું સુતર કાંતી શકો તેટલું કાંતો. રોજ છ કલાક કે તેટલા ન બને તો છેવટ ચાર કલાકે પણ કાંતવામાં ગાળો, તમે તદ્દન અભ્યાસ છોડી દો એવો મારો આગ્રહ નથી. છોડી દેશો તોયે તેમાં તમારી વિચાર શક્તિ ઓછી થશે એમ હું માનતો નથી. જેતું મન મલીન નથી તેની વિચાર શક્તિ કદાપિ ઘટતી નથી. મારો પોતાનો તો એ અનુભવ છે કે જ્યારે હું જલમાં હતો અને વાંચવાને મને કંઈ પુસ્તક નહોતું મળતું ત્યારે હું વધારે વિચાર કરી શકતો. આપણાં મગજ વાંચી વાંચીને સડી ગયેલાં છે,

તેથી મેં તમને કહ્યું કે તમે છ કલાક કાંતો અને બાકીના વખતમાં શીખો. તમને તો હું એમ પણ કહું છું કે તમે આ કાંતવાના કામમાં પારંગત થઇ જાઓ તો તમે ગામડામાં પણ ચાલ્યા જઇ શકો છો. તમારામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ ન હોય તો તમે કાલેજમાં પણ રહી શકો છો. પણ મને એટલી તો ખાતરી લાગે છે કે બધાએ રોજ ચાર છ કલાક કાંતવામાં આપ્યા વગર આપણને સ્વરાજ્ય નહિ મળી શકે. એક મહિનામાં કે બહુ તો ત્રણ મહિનામાં કાંતતાં શીખીને તમે ગામડામાં પહોંચી જવાને તૈયાર થઇ જશો અને ત્યાં તેનો પ્રચાર કરી શકશો. સુતરનો જૂથમરો મટાડીને જેટલું હિંદુસ્તાનને આગળ લઇ જઇ શકશું તેટલું ખીજ કશાથી નહિ લઇ જઇ શકીએ. વળી હવે તો આપણે મહાસભાના બંધારણ પ્રમાણે મતદારસંઘ તૈયાર કરવાના છે તે નહિતો કેવી રીતે થઇ શકશે ? ગુજરાતનાં ગામડાંને આજ હું કયો પેગામ પહોંચાડી શકું ? અંગ્રેજોને ગાળો દેવાનું કહું ? કે તલવાર બંદુક તેમને આપું ? ત્યારે હું તેમને શું કહું ? મારો સંદેશો આજ એ છે કે બધાં સુતર કાંતવામાં લાગી જાઓ. એક ગામડાનો માણસ અમદાવાદ આવીને કાપડ લઇ જાય છે ત્યારે મને ભારે લાગી આવે છે. મારો સ્વદેશીધર્મ એ છે કે દરેક ગામડું પોતાની જરૂરીઆતની ચીજો પોતેજ પેદા કરી લે. આ પ્રાચીન પ્રથાને જો આપણે પાછા લાવી શકીએ તો આ હિંદુસ્તાનની ઉપર કોઇ કુદૃષ્ટિ નાખી શકનાર નથી. આચાર્ય મહારાજને અને અધ્યાપકોને હું વિનવું છું કે એક વર્ષને માટે તો તમે આવુંજ ધોરણ સ્વીકારો અને વિદ્યાર્થીઓને ગામડામાં મોકલી દેવા તૈયાર કરો.

આ વર્ષ દરમ્યાન તમારું શિક્ષણ આટલું હોય તો બસ છે તમારું ગુજરાતી સુધારો. અંગ્રેજોનો ત્યાગ કરો. હિંદુસ્તાની શીખો, હિંદુ લિપિ શીખી લો; અને રંટીઓ ચલાવતાં શીખી લો. આટલું કરશો તો આપણે આવતા વર્ષને માટે તાજા બની જઇશું. હું તો

છપ્પું છું કે સ્વરાજ્ય મળે ત્યાં સુધી આજ ધોરણ ચાલુ રાખે.
તેમ ન થાય તો હેવટ એક વર્ષ સુધી તો રાખો જ. આ મારો
આજનો સંદેશ છે.

તમે જેવડક ચમને જે કંઈ કંઈ થાય તે પૂછજો. અશ્રદ્ધાવાળો
એક પણ વાદાર્થી આ નવું સ્ત્રીધરી લે એમ કંઈ નથી ઇચ્છતો.
તમારા શુદ્ધિ અને હૃદય કળૂણ કરે તોજ મારી વાત માનજો.

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય માળા

મહાત્મા ગાંધીજીનો

મણુકો ૧ લો

મહારો જોલનો અનુભવ

દક્ષિણ આફ્રિકામાં મહાત્મા ગાંધીએ
ચલાવેલા સત્યાગ્રહ સમયે અનુભવેલો
જોલનો પરિચય

કીંમત ૬ આના

સત્યાગ્રહ

મણુકો ૨ જો

મહાત્મા ગાંધીજીના સત્યાગ્રહ વિષેના લેખો,
હન્ટર કમિટી સમક્ષ તેમણે આપેલી સત્યા-
ગ્રહ તત્ત્વ નીરૂપક જુથાનીનો ભવ્ય ધામક
સંવાદ તથા ઇન્ડીઅન ઓપીનીઅનમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલ મહાત્માજીના દાક્ષિણ આફ્રીકાની
“સત્યાગ્રહની છેલ્લી લડતનો અનુભવ”
ઈત્યાદિ લેખોનો સંગ્રહ.

કીંમત ૮ આના

પ્રકાશક

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય પ્રચારક મંડળ

દોલતખાના, ૪૧૦૫ અમદાવાદ.

